

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Дзвони й дзвіночки є одними з найдавніших музичних інструментів, які були відомі й на теренах давньої України. Запровадження в Київській Русі християнства надало нового поштовху для розвитку дзвонарської культури, що зумовило місцеве виробництво дзвонів, урізноманітнювало динаміку й тембровість дзвоніння. Звучання цих ідіофонів стало важливим елементом соціокультурного буття багатьох поколінь і ще на початку ХХ ст. виразно домінувало у звуковому просторі назагал тихого довкілля міст, містечок і сіл. Звуки дзвонів впорядковували плинність часу, вістували свята, урочистості, сповіщали про сумні й трагічні події, кликали на сполох.

Дзвони як визначне явище матеріальної та духовної культури, що проявляється в різних аспектах – магічному, культовому, суспільному, мистецько-естетичному, економічному, візуальному й інших, вивчає наука *кампанологія* (від італ. *campane* – дзвін). Ця порівняно молода дисципліна включає дослідження різних аспектів побутування дзвонів – від виготовлення та функціонування до відображення їх у народній культурі, творчості майстрів візуальних мистецтв, письменників і композиторів. Особливо органічно функція дзвоніння пов'язана з музичним мистецтвом – як із композиторською, так і виконавською творчістю. В останні роки стало помітним значне зростання інтересу науковців до проблематики дзвонів, дзвіниць, мистецтва дзвоніння (С. Боньковська, Л. Корній, В. Савега, М. Хай, Ю. Ясіновський). Однак дзвони, дзвоніння досі не стали предметом системних наукових досліджень в Україні, недостатньо розробленим є також теоретичний рівень зазначеної проблематики в мистецтвознавстві. Тому актуальність вивчення соціокультурного феномена дзвонарства в контексті історії культури України, потреба комплексних студій його складових, а надто необхідність подолання суперечності між рівнем об'єктивного побутування дзвонів у житті українців і реальним станом його вивчення зумовило вибір теми дослідження – «Дзвонарська культура України».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Монографію виконано в межах планових наукових тем Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка «Музична культура Галичини ХІХ – першої половини ХХ століття», «Українська сучасна музика: явища, проблеми, перспективи», а також Центру дослідження дзвонарства державного вищого навчального закладу (ДВНЗ) «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» відповідно до перспективного плану науково-дослідної роботи цієї кампанологічної інституції. У праці зреалізовано одну з провідних тем наукових розробок Центру, пов'язану з вивченням питання «Історія та джерела дзвонарської культури України» (державна реєстрація № 01080011202), 2009–2014 рр.). Тема дисертації «Дзвонарська культура України» затверджена (протокол № 7 від 31 травня 2007 р.) Вченою радою Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка (тепер Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка).

Метою роботи є дослідження специфіки функціонування та динаміки розвитку дзвонарської культури України. Відповідно до поставленої мети вирішуються такі **завдання**:

- здійснити комплексний аналіз спеціальної літератури та наукових джерел, стосовних дзвонарства в Україні, визначити провідні тенденції його дослідження;
- обґрунтувати значення кампанологічного джерелознавства в процесі вивчення дзвонарської культури;
- визначити роль дзвонів і дзвонарського мистецтва в історичному дискурсі: у давній Україні, в епоху Київської Русі, після прийняття християнства, у ранньомодерний період, у Новому часі;
- описати структурну модель дзвонарської культури України;
- висвітлити уставні засади церковного дзвоніння, його місце серед храмових мистецтв;
- окреслити складові мистецтва відливання дзвонів, їхнього художнього оформлення;
- охарактеризувати будівлі для дзвонів, їхні функції;
- узагальнити заходи стосовно збереження дзвонів і дзвіниць як мистецьких пам'яток;
- проаналізувати специфіку діяльності дзвонарів, прикмети мистецтва гри цих церковних музик;
- показати синкретичну роль дзвонів і дзвонінь у світському житті, значимість у народній культурі, їхню поліфункціональність;
- виділити особливості дзвонарської культури України;
- вивчити багатозначність відображення образів дзвонів і дзвонінь у творчості українських письменників, у візуальних видах мистецтва, у музиці;
- сформувати електронну Базу даних «Давні дзвони України (XI–XVIII ст.)» і подати аудіозаписи звучання раритетних дзвонів [на CD].

Об'єкт дослідження – дзвонарська культура.

Предмет дослідження – дзвонарство України як національний соціокультурний феномен.

Хронологічні межі дослідження охоплюють часовий відтинок від витоків дзвонарства в найдавніших часах до початку XXI ст. включно. **Періодизацію** досліджуваних процесів визначають головні етапи розвитку історії культури України. **Основні географічні ареали** поширення національного дзвонарського мистецтва обіймають основні її етнічні регіони.

Методи дослідження. У роботі над дисертацією використано комплекс методів загальнонаукового й специфічного, конкретнонаукового характеру, взаємодоповнюваність яких забезпечила об'єктивність і достовірність результатів дослідження. Застосування загальнонаукових *історичного* й *логічного* методів допомогло відобразити єдність процесу пізнання дзвонарства України в просторовому й часовому вимірах. При цьому логічний метод “працював” при виявленні змін побутування дзвонарства переважно в просторі (синхронно), а історичний – у часі, тобто діахронно. У виявленні передумов,

показі зародження, основних етапів становлення й розвитку складових дзвонарської культури, причинно-наслідкових зв'язків в еволюції явищ, які аналізувалися, залучалися також генетичний і еволюційний методи. Використання системно-структурного, структурно-функціонального методів, системного підходу мало базове значення у вивченні дзвонарської культури як функціональної системи, центральним елементом якої є дзвони – музичні інструменти, що належать до групи ідіофонів. Значиму роль у дисертаційному дослідженні також відіграли методи: теоретичного моделювання – для побудови моделі дзвонарської культури України, генетичний і еволюційний – для показу зародження та розвитку складових дзвонарства, причинно-наслідкових зв'язків в еволюції явищ, які аналізувалися, наукової культурно-історичної реконструкції – для відтворення процесу розвитку дзвонарської культури на основі джерел, компаративний – для порівняння ходу розвитку дзвонарства в регіонах України, в Україні й зарубіжжі, узагальнення його мистецьких особливостей. Етнофонічний метод застосовувався для спостереження за грою дзвонарів, оцінювання виконавської манери дзвоніння та використаних прийомів биття у дзвони тощо.

Теоретичною основою дисертації стали дослідження, присвячені питанням:

- культурно-історичного й культурно-антропологічного спрямування в річищі філософії культури (М. Попович), історії (М. Грушевський, І. Крип'якевич, Д. Яворницький та ін.), етногенезу, етнічної історії (Р. Гузій, М. Кугутяк, С. Павлюк, П. Сіреджук та ін.);

- історії та теорії української культури (В. Александрович, В. Борисенко, Я. Ісаєвич, Д. Козак, Р. Михайлова, Р. Орлов, В. Німчук, А. Пономарьов, В. Смолій, Н. Яковенко та ін.), що сприяли уточненню періодизації розвитку складових дзвонарства, його термінологічного апарату;

- джерелознавства (М. Варшавчик, Л. Зашкільняк, О. Купчинський, С. Макарчук, С. Павленко та ін.), що допомагали визначенню методологічних засад кампанології, здійсненню систематизації її джерел;

- археології (В. Ауліх, С. Бібіков, І. Винокур, В. Даркевич, М. Каргер, Н. Кравченко, В. Петегрич, І. Свешніков, С. Терський, Б. Тимошук, П. Толочко та ін.), що відігравали евристичну роль у визначенні методів вивчення раритетних дзвінків, бубенців, дзвонів, їхніх фрагментів як унікальних пам'яток мистецтва;

- філософії мистецтва (Ф. Шеллінг), історії української музики (М. Антонович, Т. Булат, В. Витвицький, М. Гордійчук, М. Загайкевич, А. Калениченко, Л. Кияновська, В. Клиш, О. Козаренко, Л. Корній, І. Ляшенко, О. Немкович, С. Павлишин, Л. Пархоменко, М. Ржевська, А. Терещенко, Б. Фільц, Я. Якуб'як та ін.), що слугували об'єктивним підґрунтям аналізу образів дзвонів і дзвонінь у творчості композиторів (В. Андрієвська, В. Клиш, Н. Костюк, Б. Кудрик, А. Михайлова, Б. Працюк, Н. Старюченко, Ю. Шандро-Любчинська та ін.);

– етнології (В. Антонович, Хв. Вовк, О. Воропай, В. Гнатюк, З. Кузеля, А. Пономарьов, П. Чубинський та ін.), української міфології (В. Войтович, О. Левківська та ін.), етномузикології, що в цій роботі є основою опису ідіофонів, визначення їхнього місця в різних сферах життя людини (С. Грица, Т. Агапкіна, К. Квітка, Ф. Колесса, І. Назіна, М. Тимофіїв та ін.);

– історії релігій (М. Адамчук, М. Брайчевський, М. Володимирський-Буданов, Ю. Волошин, Я. Дашкевич, А. Колодний, Н. Лопачька, І. Скочиляс, Я. Щапов та ін.), що розглядають їхні джерела, розвиток різних вірувань в Україні;

– медієвістики (Ю. Аввакумов, В. Александрович, Т. Владишевська, К. Ганнік, (Н. Герасимова-Персидська, Л. Корній, А. Ольховський, Ф. Стешко, О. Цалай-Якименко, Ю. Ясіновський, Ю. Медведик, Ол. Шевчук та ін.);

– сакрального мистецтва, що сприяють визначенню місця музики дзвонів у богослужбовій драматургії (В. Вечерський, В. Вуйчик, В. Головей, Н. Кукса, О. Нестуля, В. Свенціцька, Н. Серьогіна, О. Сидор, І. Чудінова та ін.), релігійно-музичної україністики як основи вивчення побудови дзвонів, специфіки звучань дзвонів у церковній музиці (О. Шреєр-Ткаченко, Н. Герасимова-Персидська, Ю. Ясіновський, Ю. Медведик, І. Задорожний, Н. Сиротинська та ін.), літургіки (Л. Лужницький, М. Любачівський, М. Мур'янов та ін.); церковної архітектури – запоруки аналізу особливостей дзвіниць (Ю. Гошко, Т. Кіщук, Т. Могитич, В. Січинський, Я. Тарас, О. Чуйко та ін.);

– музичної акустики (М. Гарбузов, Г. Гельмгольц, Є. Гіппіус, Т. Шашкіна), музичної психології (Г. Гусєва, О. Кастальський, А. Муха, Є. Назайкінський та ін.), музичної культурології (С. Людкевич, О. Маркова, І. Юдкін-Ріпун та ін.), стосовні феномена звучання дзвона;

– інструментознавства, зокрема відносно українського народного музичного інструментарію (Б. Водяний, Е.-М. Горнбостель, К. Закс, І. Зінків, О. Коляда, С. Макарова, І. Мацієвський, І. Мачак, К. Мелконян, Д. Рогаль-Левицький, М. Хай, Г. Хоткевич, Л. Черкаський та ін.), що допомагали визначенню місця бил, бубенців, дзвіночків і дзвонів у систематиці українських народних інструментів;

– історії дзвонарства, теорії та практики гри на дзвонах (Е. Арро, Ж. Арустамян, К. Бадецький, В. Біднов, Л. Благовещенська, Е. Вільямс, Т. Владишевська, Г. Гіцкман, Г. Гусєва, П. Жолтовський, Р. Захарченко, М. Єсіпова, П. Казанський, І. Мацієвський, В. Модзалевський, Г. Мозер, І. Назіна, О. Никаноров, М. Олов'янішников, Ю. Пухначов, В. Рожко, К. Сараджев, В. Січинський, С. Смоленський, С. Тосин, М. Фіндейзен, М. Хай, І. Чудінова, В. Шариков, О. Шатько, Т. Шашкіна, М. Шиллінг, О. Ярешко та ін.), що сприяли виділенню проблем, які потребували дослідження в аспекті української кампанології, вивченню особливостей національного дзвонарства, закономірностей його розвитку.

Джерелами дослідження слугували:

– фонди Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Українського центру науково-технічної та

економічної інформації, Наукової бібліотеки ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Державної історичної бібліотеки України, Бібліотеки Національного музею історії України, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Закарпатської (м. Ужгород), Запорізької, Івано-Франківської, Волинської (м. Луцьк), Львівської, Тернопільської обласних наукових бібліотек, Центрального державного історичного архіву України у Києві, Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Архіву Інституту народознавства НАН України, бібліотеки Інституту літургійних наук Українського католицького університету (м. Львів), Державних архівів Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької областей; Національного музею історії України, Волинського (м. Луцьк), Закарпатського (м. Ужгород), Івано-Франківського, Полтавського краєзнавчих музеїв, Львівського історичного музею, Дрогобицького історико-краєзнавчого музею, Закарпатського, Івано-Франківського, Тернопільського, Хмельницького художніх музеїв, Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. о. Йосафата Кобринського (м. Коломия), Національного музею Перемишльської землі (Польща);

– матеріали веб-сторінок Волинського Центру дослідження дзвонарства (м. Луцьк), «Московского колокольного центра», Школи дзвонарів (м. Мінськ);

– аудіо- й відеозаписи сучасної фестивальної практики дзвонарів Білорусі, Росії, України;

– мемуари й спогади дзвонарів (С. Шах, Б. Лепкий та ін.), творчість українських композиторів (Д. Бортнянський, Л. Дичко, В. Камінський, О. Козаренко, Л. Колодуб, Б. Лятошинський, С. Людкевич, М. Скорик, В. Сильвестров та ін.) і зарубіжних творців музики (В. Гаврилін, М. Мусоргський, С. Рахманінов, М. Римський-Корсаков, О. Скребін, Тан Дунь, Д. Шостакович та ін.).

Наукову новизну одержаних результатів визначає пріоритет комплексного концептуального наукового осмислення дзвонарської культури України як національного духовного явища, однієї зі субстанціальних складових її культурних надбань.

У дисертації **вперше**:

– на основі широкого кола джерел і відповідних досліджень сформовано наукове уявлення про дзвонарство України та запропоновано дефініцію «дзвонарська культура України»;

– досліджено структуру дзвонарської культури України;

– визначено методологічні підходи до аналізу складових дзвонарської культури;

– обґрунтовано періодизацію розвитку українського кампанологічного джерелознавства як основи вивчення дзвонарства;

– подано новий погляд на етапи розвитку вітчизняного дзвонарського мистецтва в контексті основних періодів історії української культури;

– розглянуто функції та особливості діяльності дзвонарів;

- систематизовано твори українських композиторів, де відтворена широка амплітуда мистецтва церковних і світських дзвонів;
- уведено до наукового обігу значний корпус археологічних, архівних і раритетних матеріалів, стосовних питань кампанології; низку назв місцевостей – центрів відливання та реставрації дзвонів;
- розширено й упорядковано бібліографію, дискографію, нотографію дзвонарського мистецтва;
- сформовано електронну Базу даних «Давні дзвони України (XI–XVIII ст.)» і подано аудіозаписи звучання деяких раритетних дзвонів [на CD].

Удосконалено:

- відомості про внесок українських дослідників у розвиток кампанології;
- уявлення про особливості складових дзвонарської культури України;
- характеристики місцевих приписів дзвонів у церковному обряді та функцій у світському житті;
- методику дослідження споруд для розміщення бил, клепал і дзвонів, що звертає увагу передусім на умови кращого поширення їхніх звучань;
- сукупність уявлень у літературі про вимоги до кріплення дзвонів і їхнього збереження;
- принципи, методи аналізу мистецтва гри дзвонарів, вивчення їхньої музично-виконавської творчості;
- осмислення відображення дзвонів і дзвонів, їхньої поліфункціональності в народній культурі, а також відтворення в письменстві, пластичних мистецтвах, музиці, театрі, що підтверджує велике значення дзвонарства в духовному житті народу;
- дослідження передумов, причин і обставин виникнення дзвонарства в контексті культуротворчості України;
- поняттєво-категоріальний апарат української кампанології;
- принципи пошуку давніх дзвонів як важливих джерел кампанології;
- уявлення про функції дзвонів і дзвіниць;
- систематизація образності дзвонів і тембрально-фонічної звучності дзвонів у різних жанрах композиторської творчості.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання положень і висновків дисертаційної праці в наукових розробках із питань медієвістики, кампанології, етнології, широкого спектру проблем традиційної української культури, історії музики і суміжних видів мистецтва, інструментознавства; в поглибленні й розширенні знань про дзвонарство як важливу складову культури України; у можливості застосування його результатів у процесі студій музичного мистецтва, еволюції дзвонів і дзвонів, у вивченні творчості письменників, малярів, композиторів. Укладена на CD база даних «Давні дзвони України (XI–XVIII ст.)» і розгорнутий список використаних джерел стане в нагоді при подальших наукових пошуках стосовно всебічного висвітлення дзвонарської культури.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості їхнього використання в навчальних курсах вищої школи: «Історія

музичної культури України», «Музична культурологія», «Інструментознавство», «Історія світової культури», «Історія української культури», «Історія української музики», «Літургіка», «Музична фольклористика», «Сакральна архітектура»; у розробці відповідних розділів підручників з історії української культури, медієвістики, доповненні змісту освіти фахівців із культурології, філософії, релігієзнавства, загальної історії та історії й теорії музики, літератури, живопису, архітектури у ВНЗ; у навчанні гри на ударних інструментах, а також у виконавській практиці сучасних дзвонарів.

Матеріали дослідження впроваджені в навчальні курси: «Дзвонарська культура України», «Народні інструменти», «Музичний фольклор», «Історія української культури», «Музична педагогіка», «Музична етнопедагогіка», «Методика музичного виховання», «Музична педагогіка вищої школи» на пряму підготовки «Музичне мистецтво» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», також використано впродовж 2008–2014 рр. у науково-методичних семінарах і лекціях автора на курсах учителів музичного мистецтва загальноосвітніх навчальних закладів Івано-Франківської області, в радіо- й телепередачах.

Апробація результатів дослідження. Монографія обговорювалася на засіданнях кафедри музичної медієвістики та україністики Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка (протокол № 4 від 27 листопада 2014 р.), наукових семінарах Інституту літургії Українського католицького університету (м. Львів, листопад 2013 р., жовтень 2014 р.).

Основні проблеми й висновки дослідження було викладено у публічних виступах автора на щорічних звітно-наукових конференціях кафедр ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», наукових сесіях львівського осередку Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), на 52 міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-теоретичних і науково-практичних конгресах, конференціях, семінарах, симпозіумах, форумах в Україні й за кордоном. Із них найважливіші: X Міжнародна конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 16–19 травня 2000 р.), XII Міжнародна конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 20–24 травня 2002 р.), Міжнародна науково-теоретична конференція «Етнокультурні процеси в урбанізованому середовищі українського міста у XX столітті» (м. Івано-Франківськ, 22–23 квітня 2004 р.), Міжнародна науково-теоретична конференція «Українська культура в контексті світових глобалізаційних процесів» (м. Київ, 23 грудня 2004 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Кобзарство в контексті становлення української професійної музичної культури» (м. Київ, 14 жовтня 2005 р.), XV Міжнародний славістичний колоквіум (м. Львів, 16 травня 2006 р.), XVII Міжнародна конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 15–17 травня 2007 р.), Міжнародна наукова конференція «Język doświadczenia religijnego» (Гжибово, 17–19 вересня 2007 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Колокольный звон как феномен славянской культуры: история и современность (к 10-ти летию школы звонарей)» (м. Мінськ, 26–27 січня 2010 р.),

VIII Міжнародний конгрес українців «Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції» (м. Київ, 21–24 жовтня 2013 р.), XIX Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 26–29 травня 2014 р.), Міжнародний науковий симпозіум «Искусствоведческие аспекты изучения колоколов и колокольных звонов» (м. Санкт-Петербург, 4–5 грудня 2014 р.), Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Музична культура Західного Поділля» (м. Тернопіль, 12–13 травня 2005 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовна культура як домінанта українського життєтворення» (м. Київ, 22–23 грудня 2005 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень і практичних реалій» (м. Київ, 21–22 грудня 2006 р.), VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовність українства XXI століття» (м. Кіровоград, 16–17 травня 2008 р.), наукова конференція «Народна ікона Поділля в контексті української культури» (м. Одеса, 4–6 липня 2001 р.), наукова конференція «Сакральна монодія монастирів: збереження традицій, нові ініціативи» (м. Львів–Унів, 8–10 жовтня 2001 р.), наукова конференція «Київ і київська спадщина в історії церковної музики» (м. Львів, 9–10 жовтня 2003 р.), XII Подільська історико-краєзнавча конференція (м. Кам'янець-Подільський, 22–23 листопада 2007 р.) та ін.

Публікації. Основні положення дослідження викладено у двох монографіях, 102 публікаціях (з них 19 статей у фахових виданнях, затверджених МОН України, 7 – за кордоном). Усі опубліковані матеріали – одноосібні.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Формування мотивів професійно-педагогічного самовдосконалення старших піонерських вожатих» захищена 1990 року. Її матеріали в тексті монографії не використовувалися.

Структура монографії зумовлена метою, завданнями, послідовністю та логікою вирішення наукових завдань дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, 15 підрозділів, післямови, списку використаних джерел і літератури (2 480 позицій, із них 52 – іншомовних), додатків. Повний обсяг монографії – 898 сторінок, з них основного тексту – 684 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання роботи, її об'єкт, предмет, новизну, визначено теоретичну та методологічну базу дисертаційного дослідження, окреслено структуру монографії.

Перший розділ «Історіографія та джерела дослідження дзвонарської культури України» складається з двох підрозділів. У підрозділі 1.1 «Історіографія дослідження дзвонів і дзвонарської культури України» з'ясовується сутність головних проблем української кампанології, вирішення яких вимагає ґрунтовного опрацювання джерел. Розгляд наукових надбань дослідників дзвонів і дзвонінь дав можливість висвітлити стан вивчення

означеної проблематики та визначити питання, що потребували подальших досліджень.

Давнє побутування дзвонів отримало наукове осмислення в працях Т. Презвітера, Й.-Г. Гана та ін. Дзвонарство періоду Русі-Україні активізувалося після запровадження християнства, зокрема внаслідок увезення дзвонів, праці відливників, що знайшло відображення в кампанологічній лексиці богослужбових книг, у літописах та інших писемних пам'ятках, в усній народній творчості, в образах дзвонів і споруд для них на графіті тощо. Так, в українських трактатах, зокрема в «Повісті о пінії мусикійськом» (1652–1654), відзначена рівноправність вокальної та інструментальної музики.

У другій половині XIX ст. значний внесок у дослідження кампанології східноєвропейського ареалу зробили відомі російські дослідники церковних дзвонів і дзвонінь: А. Ізраїлев (виступав за гармонічний підбір дзвонів), П. Казанський (першим у науковій праці про східноєвропейське дзвонарство синтезував відомості з різних кампанологічних джерел), С. Смоленський (писав про подібність прийомів розвитку дзвонінь і народної пісні, відчуття дзвонарями музичної форми, уперше використав термін «музика дзвонів»), С. Рибakov (звернув увагу на дисонантність дзвонінь, другорядність мелодичної основи в порівнянні з тембровою та ритмічною). Тоді ж у періодичних виданнях, що виходили в містах України, з'являлися повідомлення про історію окремих дзвонів (Д. Багалій, В. Бучневич), їхнє походження загалом (Й. Пеленський), правила збереження, уставні приписи дзвонінь, описуються археологічні знахідки дзвонів давнього Києва (М. Закревський). Підвищується інтерес до публікацій про пам'ятки дзвонарства, опису дзвонів; класифікації джерел, що удосконалювало методику їхнього пошуку й дослідження. В Історико-статистичних описах єпархій спостерігаємо появу матеріалів, стосовних дзвонарства в церковних парафіях. Про культурний уклад чисельних галицьких монастирів, де були набори дзвонів і розвивалося мистецтво дзвоніння, писали Я. Головацький, І. Крип'якевич, Ю. Целевич. Становленню кампанологічного джерелознавства сприяли студії дослідників, які вивчали історію відомих до сьогодні дзвонів (К. Бадецький, В. Щурат, Б. Януш та ін.).

У кінці XIX – на початку XX ст. на основі церковних історичних джерел, де узагальнено досвід практиків-літургістів (К. Нікольський, М. Скабалланович, С. Слобідський), простежується використання бил, клепал і дзвонів, характеризуються функції дзвонінь у православному богослужінні. Про застосування ідіофонів в греко-католицькій службі писав о. Л. Лужницький. Узагальнення регламентації пастирської практики, зокрема стосовно дзвонінь, знаходимо у виданому 1903 року в Києві довіднику «Настольная книга священника» (підрозділ «Порядок дзвонінь»), укладеному редакцією київського журналу «Руководство для сельских пастырей» за його публікаціями та доповненому матеріалами з іншої православної періодики.

У багатьох дослідженнях окреслюються завдання та методика опрацювання зібраного матеріалу про дзвіниці (І. Свенціцький, О. Цинкаловський), робляться спроби систематизації опису історії дзвонів,

дзвонінь (Й. Мельницький, Ф. Білоус, В. Компаневич, К. Широцький, В. Модзалевський, В. Січинський, Б. Пилипенко, В. Біднов, сп. Г. Лакота); зосереджується увага на забороні дзвонінь як засобу національного гноблення (А. Криловський), відзначається роль дзвонів у захисті від ворога (С. Томашівський).

На Закарпатті відливання дзвонів досліджував В. Фединець, брати Фельчинські рекламували їхнє виробництво в Калуші й Перемишлі, докладно описав технологію їхнього виготовлення В. Кнаббе. Т. Шидловський видав каталог фото, з описами історичних пам'яток – дзвонів, реквізованих у Галичині в період Першої світової війни. У теоретичних працях С. Людкевич характеризує звучання дзвона, його використання в музиці (З. Штундер).

Дзвонарство поширене в громадському побуті, народних обрядах, звичаях, а дзвонарська лексика в мовленні українців. Це відзначали М. Максимович, П. Чубинський, В. Шухевич, В. Модзалевський, О. Воропай та ін.

У другій половині XX ст. відомості про українські дзвони й дзвоніння узагальнено в опублікованій за кордоном «Енциклопедії українознавства» (В. Січинський, Н. Нижанківський) і в спогадах емігрантів, які відзначали суть цих інструментів у сакральних центрах української діаспори (о. І. Музичка).

Широко досліджував художнє ливарництво в Україні мистецтвознавець П. Жолтовський, праці якого заклали основи для різноаспектних досліджень. Наприкінці XX ст. технологію відливання дзвонів описав В. Савега. Однак далі відчутнішою, а відтак і актуальною стала потреба глибокого та всебічного вивчення розпорошених джерел, монолітного узагальненого осмислення феномену дзвонарства в Україні, різноманітних форм побутування дзвонів і дзвонінь, аналізу дзвонарської культури як цілісності.

Публікації, присвячені вивченню дзвонів і дзвонінь в Україні, активізували інтерес суспільства до цих музичних інструментів і посприяли остаточному формуванню кампанологічного спрямування органології. У його становленні виокремлюємо ряд етапів. Перший пов'язаний із багатою кампанологічною лексикою в «Лексиконі» П. Беринди (1627), чином освячення дзвона в Требнику П. Могили (1646), спогадами П. Халєбського, публікаціями дзвонознавчих розвідок в єпархіальних виданнях (І. Галській, А. Дмитрієвський), працею В. Компаневича, присвяченою найдавнішому львівському Святоюрському дзвону 1341 р., дописом Г. Галагана в «Киевской старине» й публікаціями інших дослідників дзвонарства у XIX ст. (Ю. Сецінський, М. Теодорович, К. Широцький та ін.).

Наступний період означений діяльністю Київської археографічної комісії та студіями НТШ про складові дзвонарської культури кінця XIX – початку XX ст. (О. Барвінський, Д. Яворницький). Неспокійним етапом вивчення дзвонів і трагічним для них стали роки Першої світової війни (К. Бадецький, В. Щурат).

Новий рівень кампанологічного джерелознавства визначило Українське відродження 20-х років XX ст. (С. Баран-Бутович, В. Модзалевський, Б. Пилипенко). Ці вчені окреслили завдання формування кампанологічної бази, пропонуючи різні методи її дослідження. Однак репресивні соціально-політичні

акції в СРСР змусили перенести дзвонознавчі студії до еміграції, в умови української діаспори (В. Біднов, Я. Пастернак, В. Січинський та ін.).

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років відновились увага до вивчення традицій відливання в Україні дзвонів (П. Жолтовський, О. Петриченко), описано деякі віднайдені пам'ятки (В. Пуцко, В. Сидоренко). З відродженням в останній чверті ХХ ст. сакральних дзвонів, особливо з моменту проголошення незалежності, настав сучасний етап українського кампанологічного джерелознавства, коли стали формуватися потужні осередки дослідження церковної музики (О. Цалай-Якименко, Ю. Ясіновський, Н. Костюк, Н. Сиротинська та ін.), дзвонів (С. Боньковська, Р. Захарченко, І. Костюк, Г. Марчук, В. Рожко, В. Слободян, І. Федоряченко та ін.), дзвіниць (В. Александрович, Я. Тарас), почала вироблятися методологія кампанологічних студій.

Аналіз студій іноземних кампанологів (А. Ахрамовіч, Л. Благовещенська, М. Бренштейн, Т. Бурчинські, Е. Вільямс, Г. Гусєва (Горкіна), М. Єсіпова, С. Кляйн, О. Никаноров, Ю. Пухначов, М. Рокоч, К. Сараджев, І. Чудінова, В. Шариков, О. Ярешко та ін.) доводить, що названі науковці у вивченні відповідних проблем випередили вітчизняних дослідників. На особливу увагу заслуговують праці, у яких ґрунтовно окреслено методологію та методику наукового пошуку (О. Никаноров). Застосування цих методик допомогло вирізнити специфічне в побутуванні дзвонів і дзвонів в Україні.

У підрозділі 1.2 *«Кампанологічне джерелознавство як основа вивчення дзвонарства»* розглянуто джерельну базу, що вміщує інформативні дані про багатовікову історію дзвонарської культури України й засвідчує закономірність неухильного нагромадження пам'яток, збагачення фонду занотованих відомостей про дзвони й дзвоніння. Використання цієї інформації в наукових дискурсах показало, що різні види пам'яток далеко не однаковою мірою залучалися для висвітлення проблеми історії дзвонарства. Це вимагало подальшого комплексного освоєння багатої джерельної бази, вивчення архівів і стародруків. Аналіз джерел дзвонарства забезпечував вибір вектору наукового пошуку та його методологічних засад.

Найважливіші завдання роботи спрямовувалися на вирішення основних проблем української кампанології: систематизацію даних стосовно будови, форми, складових дзвона, визначення функцій його музики в церковному й світському житті, умови збереження як мистецьких пам'яток. Інтерпретація текстів літописів із позиції української музичної медієвістики сприяла дослідженню уставних засад церковних дзвонів, усвідомленню функцій бил і дзвонів як літургійно-музичних інструментів, визначення передумов становлення української дзвонарської термінології та впорядкування сучасного поняттєво-термінологічного апарату. В колі завдань був пошук осередків підготовки дзвонарів, способи кріплення і вивчення дії різних конструкцій дзвіниць як плернерних музичних споруд зі своїм підбором цих ідіофонів на поширення звучань, історія виробництва дзвонів в Україні, студіювання регіонально-стильових особливостей українських дзвонів, встановлення місця

дзвонарства в духовній культурі українців, визначення індивідуальних особливостей наслідування дзвонів у музиці українських композиторів тощо.

Визначення наукової бази вивчення дзвонів і дзвонарського мистецтва стає запорукою досягнення належного наукового рівня дослідження дзвонарства, подальшої розробки теоретико-методологічних засад вітчизняного кампанологічного джерелознавства як спеціального відгалуження органології. Воно дозволяє краще врахувати особливості дзвонів і їхньої музики.

Фундамент усебічного дослідження українського дзвонарства бачиться передовсім у систематизації та вивченні джерельної бази національної дзвонарської культури, що ввібрала археологічні джерела, гіпсові відливи, паперові відбитки й фотографії реkvізованих дзвонів, писемні джерела, зокрема літописи, законодавчі акти, богослужбові книги, церковні устами; статистичні джерела; інвентарні книги та протоколи описів замків, монастирів, церков, матеріали експедиційно-польових досліджень. Корисними джерелами стали словники. Важливу групу джерел становлять іконографічні пам'ятки: ілюстровані літописи, ікони, книжкові мініатюри, гравюри, жанрові й історичні малюнки, народні картини, гуцульські кахлі, писанки тощо. Відомості про дзвонарство знаходимо в джерелах особового характеру, в спогадах, щоденниках, приватному листуванні, життєписах, автобіографіях, подорожніх нотатках тощо. Цікава інформація трапляється в періодичній пресі. Своєрідним доповненням до неї є згадки про дзвони в народній культурі, художній літературі, творах архітекторів, малярів, композиторів.

Поставлені питання потребують міждисциплінарного дослідження, що, синтезуючи здобутки різних наук, комплексно охоплювало б наукові проблеми історії українського дзвонарства як однієї з визначальних складових нашої культури, характеризувало б його релігійно-духовний, соціальний, політичний, економічний, педагогічний і мистецький статус. Саме такому системно-комплексному дослідженню української дзвонарської культури присвячено пропонувану працю.

Другий розділ «Історія дзвонів і дзвонарського мистецтва в Україні» складається з чотирьох підрозділів, у яких висвітлено розвиток дзвонарської культури від її витоків, часу, коли люди почали використовувати музичні інструменти групи ідіофонів – біла, дзвіночки, бубенці, дзвони. Ці найцікавіші артефакти матеріальної та духовної культури людства поширені в Азії, Америці, Африці й Західній Європі. Ще до виникнення християнства практично в усіх релігіях застосовувалися дзвоники й бубенці. Паралельно з утвердженням ідіофонів у культовій практиці розширювалися їхні світські функції. Усе це сприяло збільшенню ваги, розмірів дзвонів, розповсюдженню й удосконаленню способів їхнього виготовлення, розвитку дзвонарства.

У підрозділі 2.1 *«Біла, дзвінки та бубенці в давній Україні»* зазначено, що в становленні культури первісної людини на теренах України неабияке значення мало звучання ритмічних ударів, які широко застосовувалися в житті суспільства. Музика бил, дзвінків, бубенців та інших ідіофонів звучала під час давніх обрядів і звичаїв, спричинила потужний вплив на християнське

ритуальне дзвоніння. Методологічний аспект вивчення дохристиянського використання цих інструментів спонукав розглядати їхнє побутування у двох площинах: у межах української етнічної території та застосування їх іншими етносами, які проживали на теренах, що входять у межі сучасної України, й культура яких також впливала на розвиток дзвонарського мистецтва.

Отже, вивчення витоків дзвонарства України окреслило проблему його використання давнім населенням. Згодом поширенню застосування ідіофонів посприяла консолідація східних слов'ян у керовані князями племінні об'єднання, виникнення укріплених центрів, що переростали в міста й ремісничі осередки.

У підрозділі 2.2 *«Дзвонарство Київської Русі після прийняття християнства»* розглянуто період прийняття в Київській Русі християнської віри, що призвело до поширення писемної культури, зумовило розвиток нових літературних і мистецьких жанрів. Разом із богослужінням було перейнято звичай церковного дзвоніння. Його швидкий розвиток сприяв активізації інтересу до використання ідіофонів, надав нового поштовху до поширення музики дзвонів у різних сферах життя. У дослідженні зроблено спробу визначити місця, час і методи застосування перших дзвонів, а також технологію їхнього відливання. Вирішенню цих питань значною мірою посприяли археологічні розробки. Доповнені фактами з інших джерел, археологічні дані підтвердили повсюдне побутування дзвонарства в княжі часи. Значення княжого Києва та його спадщини в історії дзвонів і дзвонінь як невід'ємної складової богослужінь у тому, що, прийнявши християнство, Київська Русь запозичила звичай заклику до церковних відправ за допомогою бил, регламентоване відзначення урочистих моментів Служби Божої та ін. Перейнявши дзвони із Заходу, їх пристосували до церковного й світського життя, налагодили їхнє місцеве виробництво, що сприяло подальшому розвитку дзвонарської культури в Київській Русі. Пізніше в церковному й світському житті сформувалася власна практика використання бил і дзвонів, створена й утверджена багатовіковим досвідом, що відобразилося в церковних уставах. Важко переоцінити значення в цьому безперервному процесі Галицько-Волинського князівства, що безпосередньо межувало з латинським світом і трансформувало цю культуру на інші руські землі. Характерна роль у розповсюдженні дзвонів і дзвонінь, удосконаленні дзвонарського мистецтва також належить монастирям, побут яких потребував цілодобового регламентованого застосування бил і дзвонів. Використання дослідниками покликань на літописи свідчить про значну увагу до дзвонів. Порівняння текстів літописів дозволило уточнити окремі деталі, зокрема стосовно початків зародження української дзвонарської термінології. Але й нині неточності, хибні твердження, що переходять із публікацій до публікацій, часом деформують уявлення про поширення в Україні цього виду мистецтва.

У підрозділі 2.3 *«Розвиток дзвонів і дзвонінь у бароковій добі»* зауважено, що час Гетьманщини, незважаючи на складності, залишив ряд своєрідних високомистецьких пам'яток українського дзвонарства. Зміцнювалися певні

звичаї, що сприяли покращенню якості дзвонів, серед яких і складання пожертв на їхнє відливання. Це посилювало економічну базу виробництва. Поповнення комплектів цих ідіофонів залежало не тільки від доброї волі влади та окремих жертводавців, а й від матеріального статку церковних громад. Об'єднувало такі офірування прагнення мати належний інструментарій для творення дзвонарської музики, що отримало особливе поширення саме в буремну гетьманську добу.

Значна кількість дзвонів козацької доби, монументальність окремих із них і оздоблення є прикладом високого технічного й художнього рівня українського дзвонівдливництва. Воно досягло особливого розвитку впродовж другої половини XVII – початку XVIII ст. Значення цих сакральних інструментів для християн відобразилося в запровадженому Чині освячення нового дзвона. Удосконаленню технології відливання та збагаченню декору дзвонів сприяло залученню багатьох фахівців до їхнього виготовлення. Поряд із місцевими майстрами (І. Андрійович, О. Звонник) працювали й прибулі людвисарі (Й.-Ф. Водік), що володіли багатьма секретами мистецтва відливання великих дзвонів, розміри й краса звучання яких дивували чужинців.

Виробництво унікальних пам'яток художнього ливарництва поширилося в різних регіонах України. Узвичаїлося виготовлення дзвонів із трофейної артилерії. Порівняння дзвонів, відлитих на українських теренах у різні епохи, дозволило виявити просте оздоблення та лаконічні написи на виробах більш раннього часу й пишне барокове оформлення дзвонів пізнішої роботи. У декорі дзвонів, написах на них виразно простежуються українські національні особливості та “почерк” їхніх майстрів.

Важливе місце в розвитку дзвонарства продовжували займати багаті монастирі (Києво-Печерська лавра), куди особливо часто запрошували працювати майстрів-людвисарів. Прагнення оснастити дзвонами церкви об'єднувало людей, які охоче жертвували кошти на придбання чи відливання нових музично-літургійних інструментів. Важливим стимулом до цього було поширення звичаю залучати до оформлення дзвонів імена особливо щедрих благодійників.

У підрозділі 2.4 *«Дзвонарська культура Нового часу»* відзначено, що з другої половини XVIII ст. в Україні розпочався процес росіянізації всіх сфер культурного життя. У цей час помітними стали певна диференціація й розширення виробництва дзвонів. Попри втрату національних ознак в оформленні дзвонів на підросійських землях, позитивним для дзвонарської культури України Нового часу стало збільшення кількості парафій, до яких природно впроваджувалося традиційне церковне й світське дзвоніння. Дзвони відливали не тільки в спеціальних майстернях (Бібрка, Броди, Бяла, Немирів, Ніжин), а й безпосередньо в міських і сільських парафіях (приміром, у с. Опірці, що на Львівщині). Загострення конкуренції між виробниками дзвонів сприяло розширенню пропонованих відливниками спектра послуг. За оснащення новозбудованих дзвіниць кращими наборами дзвонів, як і в попередні часи, турбувалися парафіяни.

Наприкінці XIX – першій третині XX ст. на теренах Галичини й Закарпаття з волі замовників у формуванні оздоблення дзвонів стали проявлятися українські національні ознаки.

Третій розділ «Дзвони і дзвоніння в церковному обряді, народному побуті та звичаях» складається з двох підрозділів. У підрозділі 3.1 «*Уставні засади церковного дзвоніння*» досліджено формування канонічних приписів і народних звичаїв використання дзвонів, регламентації способу биття, тривалості звучання тощо. При цьому, окрім вимог культу, усталених обрядових форм, ураховувалися традиції міського й сільського життя. З урахуванням ситуації (святкової чи сумної), дзвоніння, підпорядковане певному порядку й етикету, сприяло організації суспільного життя, створенню відповідного його тону.

Із прийняттям Христової віри впроваджувалися богослужіння, що канонічно супроводжувалися дзвонінням. З допомогою бил і дзвонів скликали на Службу Божу, відзначали її початок і закінчення, а також акцентували на важливих елементах у драматургії богослужінь. Церковне правило регламентувало використання цих музичних інструментів. Разом з іншими богослужбовими приписами вказівки для виконавців занотовувалися в окремих книгах – типіконах (уставах), серед яких найважливішими були Студійський і Єрусалимський устави. Студійський устав сформувався у Візантії в X ст., а в середині XI ст. його переклали в Києво Печерській лаврі. Один із найдавніших списків цього уставу відомий під назвою «Типографський устав», що в поєднанні з кондакарем переважно називався «Устав із кондакарем» і визначав богослужбовий звичай Київської Церкви та її монастирів.

Функції дзвонів і дзвонінь у богослужінні Східного обряду, зокрема в Українській Церкві, описана в багатьох джерелах і дослідженнях (зокрема К. Нікольським). Відзначено й українські особливості застосування дзвонінь. Так, С. Слобідський, згадуючи про використання в катедральних соборах і великих монастирях п'яти й більше різних за розмірами дзвонів, орієнтується переважно на парафіяльні церкви, де їх було два-три. У своєму викладі про функціональне призначення дзвонінь, дослідник звернув увагу на використання під час всеношної та літургії декількох дзвонів (дво-дзвону, три-дзвону, переддзвону). Інший дослідник – М. Скабалланович, пояснюючи виклад Типікона, простежив форми застосування бил, клепал і дзвонів, докладно описав сенс благовісту, його історію та характер, види, час і порядок використання дзвонінь на всеношній, утрений, на «Достойно» тощо.

Зазначено, що для втілення радості, суму, торжества призначалися різні дзвоніння (святкове, буденне, великопісне, заупокійне тощо). Розрізняють два основні види биття в дзвони: *благовіст* і *власне дзвоніння*, коли вдаряють у два й більше інструменти одночасно чи поперемінно.

Стосовно дзвонінь в Українській Греко-Католицькій Церкві, то в Типику о. І. Дольницького, посібниках о. Ю. Катрія, о. Л. Лужницького й інших згадано про особливості використання бил, клепал і дзвонів у Страсний тиждень і на Воскресіння. В Літургії о. Л. Лужницького зазначається про початок і

завершення дзвоніння, а також зафіксовано кількість ударів дзвона. Проте, при цьому, відсутні настанови, які саме дзвони слід застосовувати. Адже, наслідуючи уставну практику вдарянь у била, впорядковувались уставні приписи використання різних за розміром і характером звучання дзвонів.

Зроблено висновок, що після введення практики дзвонінь перед, під час і після богослужінь виробилася чітка регламентація биття в дзвони. Літературні джерела й результати експедиційно-польових студій підтверджують поширення в храмах різних конфесій богослужбового звучання дзвонів, дзвоників, бубенців. Заховані під час репресій церков ідіофони малого розміру були повернуті до храмів. Окрім уставних засад, у всіх конфесіях, зокрема й на теренах Західної України, спостерігалася традиція використання різних ідіофонів (бубенців, дзвінків, бил, клепал, дзвонів).

У храмах Української Православної Церкви Московського Патріархату, незважаючи на офіційну заборону, також іноді використовують дзвіночки й бубенці. Це добре підтверджує їхню сакральну й мистецько-естетичну функції. Часом дзвоники навіть замінюють уставні функції великих ідіофонів. Поступово налагодилася система ударів у била, дзвони й дзвінки, що посприяло глибшому розумінню семантики дзвонінь і відповідного впливу на парафіян.

Відзначено, що обрядовий смисл звуків дзвінків і бубенців, разом із билами й дзвонами, як інструментального компонента церковної музики та значення їхнього звучання в сакральному просторі храмового дійства нині пояснюють поняттям «ієротопос». Пропонується погляд на неї як на елемент певної множинності, що структурована за особливими законами храмового простору. Утверджується розуміння незводимості різних компонентів церковного обряду до поняття логічного, богословського, мистецького. На протигагу синтезу мистецтв мовиться про особливу об'ємність і багатозначність храмового простору, що структурується множинністю частин. Тому християнський храм, як з'явлення святості, вирізняється особливою просторовою типологією. Вона визначає своєрідність усіх складових церковно-обрядового дійства, у тому числі й музичний елемент. Поважне місце в ньому належить, окрім виголосів і співу, дзвонінням як інструментального аспекта храмового простору (І. Чудінова).

Музичні особливості мистецтва дзвоніння відображають прагнення людей до краси в богослужінні, відзначення биттям у звучні дзвони найурочистіших моментів Служб Божих, повідомляють про їхній початок чи закінчення, засвідчуючи нерозривність сакральної і мистецько-естетичної функцій цього аспекту богослужіння. Відповідно, з урахуванням характеру богослужіння, свята чи події дзвонар обирає дзвони, у які потрібно бити, частоту, звучність і загальну побудову дзвоніння. Тобто воно має такі ознаки музичного твору, як ритм, темп (частота), динаміка (звучність) і композиція. Часті удари – це радість, зрідка – це сум. Фахівці відзначають у розгорнутих дзвонарських побудовах музичну фактуру, тричастинну архітектоніку «красного дзвоніння», тобто прикмети музичної форми у відповідних композиціях (С. Тосин), числову

символіку звучання дзвонів, інакше кажучи специфічне виявлення семантичного аспекту музики, типове для цього мистецтва доби бароко.

Розвитку дзвонарської культури України сприяло формування уставних дзвонінь і зв'язаних із ними народних звичаїв, обрядів. Особлива турбота Церкви й влади про дотримання порядку в застосуванні дзвонів допомагала вихованню шанобливого ставлення до їхнього звучання. Духовна влада впорядковувала використання дзвонів, особливо в цілоденній службі святкових днів. Їхньою музикою відзначалися не лише церковні свята, а й визначні події, дати в житті країн, дні народження високопоставлених осіб, приїзд шанованих гостей, військові перемого тощо. Помітна певна ієрархія в черговості храмового дзвоніння: пріоритет належав дзвонам катедрального собору, за ними вступали вже інші.

Серед заходів, стосовно дотримання уставних дзвонінь, неабияке значення мало укомплектування дзвонів на дзвіниці. Зростанню кількості цих ідіофонів допомагали візитації парафій. Укоріненню в побут і звичаї українців шанобливого ставлення до церковного дзвоніння сприяв обряд освячення дзвона. Кращому розумінню канонічних дзвонінь, їхнього призначення та семантики допомагала духовна освіта, розвинута мережа навчальних закладів. Уже зі сторінок Букваря формувалася повага до складових дзвонарства.

У підрозділі 3.2 *«Дзвони й дзвоніння у світському житті»* зазначено роль дзвонів у житті й побуті людей. Дзвони сповіщали про весілля та похорони, гуртували народ під час стихійних бід, пожеж, епідемій, кликали на віча. Дзвоніння було домінантою звукового середовища середньовічного міста. Лунаючи із дзвіниць церков, монастирів, міської ратуші, відбиваючи час, дзвоніння надавало життю пульс і ритм, було специфічною мовою, якою влада взаємодіяла з міщанами. Хоча дзвони звучали часто, ніхто не залишався байдужим до їхнього голосу, що коригував, спрямовував дії громади, змінював усталений плин життя.

Дзвони віддавна залучалися до воєнних дій, подавання команд і скликання військових для оборони міст, дзвонінням страхали ворогів. Биттям у дзвони в середньовічній Європі лікували, воно укріплювало духовну міць, було помічною силою, що оздоровлювала людей під час різних пошестей. Дзвони традиційно звучали на відзначення святкових днів і різних урочистостей, виконуючи, зокрема, мистецько-естетичну функцію. Великою честю було зустрічати й проводити кого-небудь їхньою музикою. Водночас під звуки дзвонів у Львові спалювали непотрібні документи. Різноманітні функції дзвонів у церковному й світському житті, зокрема оберегова, резонували з місцевими звичаями українців, що свідчить про духовність суспільства. Важко переоцінити соціалізуюче значення дзвонінь у вихованні особистості. Значна роль дзвонарства в житті міст, містечок і сіл відобразилася в різних функціях дзвонінь: сигнально-комунікативній, магічній, оздоровлювальній, мистецько-естетичній та ін. Специфіка побутування таких музичних інструментів і їхнього звучання в різних ситуаціях знайшла широке відлуння в народній культурі.

Четвертий розділ «Споруди для дзвонів і дзвонарське мистецтво» вміщує три підрозділи. Опис дзвіниць, як особливих архітектурних споруд, акустичних пристроїв зі складною внутрішньою структурою, що включає яруси для дзвонів, склепіння, голосники, відкриту галерею, балки для підвішування дзвонів, поміст для дзвонарів, подано в підрозділі 4. 1 *«Будівлі для дзвонів»*. Історія свідчить про довгу й цікаву еволюцію дзвіниць. Їхні витoki визначають прості пристосування для кріплення бил або перекладин чи триног для підвішування дзвонів або архітектурно-будівельні особливості оборонних веж. Радіус звучання дзвонів у довкіллі залежить від висоти розміщення дзвона над землею, рельєфу місцевості, споруд, що знаходяться поруч, погоди й навіть температури повітря. Для кращого поширення звуків інструментів застосовувалися спеціальні акустичні прийоми: у дзвіниці не повинно було бути між'ярусних перекриттів, водночас робилися великі арки-голосники. Вібрація дзвона залежить певною мірою від способу його кріплення та способу дзвоніння.

Встановлено, що дзвони розташовувалися на церкві або на окремій споруді обабіч неї. Унікальними взірцями церковного будівництва є дзвіниці українського бароко, а на західноукраїнських землях – значна кількість варіантів дерев'яних дзвіниць.

Висота і декор вежі-дзвіниці були символом величі й могутності храму, достатку його парафіян. Збільшення кількості й ваги дзвонів спонукало до створення нових споруд для них, зведення яких не завжди забезпечувала державна казна, частіше їх офірували вельможі, робили внески прості парафіяни. Це підтверджує їхнє прагнення створювати умови для розвитку дзвонарства.

З'ясовано, що, окрім церковного призначення, дзвіниці мали також значні громадські функції і нерідко виконували сторожову роль. На дзвіницях зберігали важливі документи, міські архіви, церковні й монастирські бібліотеки. Розташування дзвіниць стосовно церкви залежало від їхнього призначення: літургійного, оборонного, господарського, містобудівного, адміністративного тощо. Однак верхні яруси завжди призначалися для дзвонів.

Дзвіниці зазвичай були найвищими спорудами й ставали важливими елементами архітектурного ландшафту. У монастирях вони об'єднували архітектурні комплекси й служили вінцевою ланкою ансамблю чернечої обителі. Висота дзвіниць спричинила ще одну їхню роль – годинникової вежі, тоді на її останніх ярусах розміщували годинникові механізми з боєм. І все ж основне й найважливіше призначення цих будівель визначали дзвони. Тому, зводячи споруди, передусім дбали про музично-акустичні вимоги. Інструменти розміщували якомога вище, для більшого радіусу розповсюдження звучності, дбали про міцність кріплення та зручність користування.

Наші спостереження схилиють до думки, що якість звучання дзвонів залежить не тільки від форми й сплаву металів, з якого вони відлиті, низки вищезазначених моментів, а й від матеріалу, з якого збудована дзвіниця, місця її розташування, розмірів, конструкції, кількості та розмірів голосників тощо.

Коли над створенням дзвіниць працювали талановиті майстри, ці будівлі були важливими пам'ятками мистецтва. Їхній загальний вигляд, досконалі архітектурні пропорції й декор, вдале розташування в природному ландшафті сприяли загальній гармонії сакрального ансамблю. А мелодійні дзвоніння, що заповнювали довкілля красою і духовністю, резонували з високими почуттями людей, насичували їх вірою та надією. Збережені до нині такі пам'ятники мистецтва є окрасою нашої країни й привертають увагу подорожуючих.

Розвитку дзвонарства на теренах Волинського воєводства допомагало «Товариство імені Петра Могили», створене прихильниками Української автокефальної Церкви (1931–1939 рр.). У Луцьку при товаристві діяв церковно-історичний музей, що розповсюджував “питальник” з інформацією про дзвони й дзвіницю. Подібні заходи сприяли утриманню споруд для дзвонів у належному стані й підносили авторитет церковних дзвонів.

Досліджено способи розміщення дзвонів на дзвіниці, від чого залежали характер і прийоми дзвоніння, мистецтво творення звуків, виконавська техніка. Зауважено, що коли у дзвони б'ють водночас кілька виконавців, інструменти для зручності розташовують у певному порядку. Поєднання різноманітних тембрів, тонів, сили й частоти вдарень створює неповторну багатоголосну звучність дзвонів. Тим самим виявляється ще одна музична закономірність церковних чи світських дзвонів – поліфонічність фактури відповідної композиції. Тому парафіяни завжди прагнули мати набори дзвонів. Спостерігаємо наявність таких наборів не лише в катедрах, митрополичих, єпископських церквах, монастирях, а й у сільських дзвіницях.

У родині дзвонів вирізняються найбільш гармонійні за звучанням, так звані благовісники, що можуть звучати соло, самотійно й з іншими дзвонами. В ансамблевій грі найбільші з них визначають темп, метро-ритм виконання, створюють базисну звучність дзвонів. За їхнім закликком починали бити й інші дзвони.

Дзвони, що кріпилися до окуття, розміщували на дзвіниці так, аби найважчий дзвін був усередині, а менші – з його боків. При цьому всі мають повертатися в одному напрямку, не вище й не нижче від голосників. Зауважувалося, що язик має вдарили у дзвін тоді, коли він дійшов до найвищого місця нахилення та повертається вниз, і дзвін має в результаті цього час для видзвонення всього акорду. Є особливості при розміщенні дзвонів у стінових дзвіницях.

Відзначено, що на теренах України, як і на суміжних землях, сформувалися різні способи дзвоніння, що залежало саме від манери підвішування дзвонів. Ще за Гетьманщини утвердилося пристосування для дзвоніння важчими дзвонами, що складалося зі статичного й рухомого обладнання, оскільки велика вага інструментів унеможлиблювала «очепне» дзвоніння. Розгойдування дуже важких дзвонів призводило до розхитування риштування та руйнації дзвіниць, що зумовило перехід на яzikове дзвоніння, яке в Східній Церкві усталилося не раніше другої половини XVII ст., у часи барокового розвою дзвонарського мистецтва, партесної хорової музики,

зокрема партесного концерту. Ухвалою Синоду від 17 грудня 1863 року було відмінено звичай дзвонити «в розгін». У парафіях Московського патріархату також відбулося правове розмежування способів дзвоніння. Тобто з другої половини XIX ст. на території Російської імперії починає панувати нова музика дзвонів, яку творили за допомогою язикового дзвоніння.

Така істотна різниця, в порівнянні із дзвонінням в більшості західноєвропейських країн, за винятком Англії та Іспанії, надає звучанню церковних дзвонів в Україні характерних відмінностей. До цього додамо ще одну важливу особливість, на яку не завжди звертають увагу. Мовиться про те, що, коли звучання породжується розгойдуванням самого дзвона, для цього він мусить бути міцно закріплений за корону до осі окуття. Закутий дзвін приглушує вібрацію, яка порушує красу звучання. Коли ж звучність досягається за допомогою язика, що приводиться в рух за сприянням шнура й серце б'є в різні місця ударного кільця дзвона, то це уможливорює використання дуже важких інструментів, які видають високу якість звуку.

Проаналізовано, що використання одним виконавцем багатьох дзвонів, віртуозність і музикальність биття залежить від зручного розміщення шнурових тяг від язиків, так званого «балансування дзвонів», поняття, що знаходиться в одному ряду з прийомами гри рукою, ліктем, ногою, використанням «клавіатури» тощо. Варіантів балансування багато, вони індивідуальні, тому при розміщенні кожного набору дзвонів, ураховуючи особливості споруди, дзвонар діє на свій розсуд.

У висновках до підрозділу 4.1 відзначено, що увага до дзвонів, збільшення їхньої кількості й ваги потребували зведення нових дзвіниць. У регіонах України побутувало чимало типів споруд для дзвонів. Символічний смисл дзвіниць, їх освячення, багатофункціональність у релігійному й світському житті, краса сприяли шанобливому ставленню до цих сакральних будівель, постійній турботі за їхнім станом. Важливу роль у цьому відігравали візитації парафій. Усе це допомагало поширенню дзвонарського мистецтва, у якому особливе значення мала розстановка наборів дзвонів на дзвіниці й способи їхнього кріплення та розташування, а також технічна методика видобування звуку, що в різні часи і в різних країнах мала свої відмінності.

У підрозділі 4.2 *«Збереження дзвонів»* описано охорону ідіофонів від знищення, догляд за ними. Складність їхнього відливання, висока ціна сплаву, з якого вони виготовлялися, нестача складових, уставне використання різними конфесіями – усе це, починаючи з часів княжої доби, впливало на їхню матеріальну вартість. Дзвони грабували загарбники, вони плавилися при пожежах, пошкоджувалися стихіями, тріскалися від невмілого користування, страждали під час воєн.

У парафіях старалися збільшити кількість дзвонів, покращити догляд за ними, поліпшити становище дзвонарів. Пильною була увага до церковної документації, зокрема постійно велися інвентарні описи майна. Якщо спочатку занотовували тільки вагу дзвонів у пудах і фунтах, то згодом друкувалася більш

розлога інформація про них у спеціальних книгах «Опись церковного имущества» (з підписом і «шнуроприпечатанієм»).

Від другої половини XIX ст. при візитаціях заповнювався стандартний віддрукований формуляр, другий розділ якого присвячувався опису дзвіниць. Священникам нагадували про відповідальність за тримання в доброму стані не тільки храму, а й місця біля нього, дзвіниці тощо. У чернечих обителях за дзвони особливо ревно дбали, до цього спонукав узвичаєний обов'язок шанування монастирського добра.

Зазначено про втрати дзвонів у час військових конфліктів, революцій, світових воєн. Значної шкоди церковним дзвонам на теренах СРСР завдали атеїстичні кампанії.

У висновку підрозділу занотовано, що висока матеріальна вартість дзвонів і потреба в матеріалі, з якого вони виготовлялися, часто спричиняли знищенню цих музичних інструментів. Потерпали вони не тільки під час воєн і стихійних лих, а й іноді тріскалися від недбальства дзвонарів, незнання правил дзвоніння, адже далеко не всі розуміли мистецьку цінність дзвонів. Для їхнього збереження виробилася низка заходів: періодично проводили огляд і ремонт цих пам'яток, були розроблені правила поводження з ідіофонами, великі дзвони й дзвіниці страхувалися. Парафіяни під час воєн і революцій, ризикуючи життям, ховали дзвони, до сьогодні ще не всі з них віднайдено.

У вивченні дзвонарської культури України важливим аспектом є висвітлення діяльності дзвонарів, аналіз їхньої виконавської майстерності. Ці питання вирішуються в підрозділі 4.3 *«Дзвонарі та дзвонарське мистецтво»*. Поширення практики щоденних богослужінь спонукало мати у великих храмах звільненого від інших обов'язків дзвонаря або декількох таких музикантів. Виконання канонічних дзвонінь потребує від них у будь-яку пору року вельми часто підніматися на дзвіницю, аби подавати різні за призначенням церковні чи світські, життєво нагальні музичні сигнали. Вони мають надавати слухачам певну інформацію, або викликати в християн увагу чи резонувати з відповідними настроями та переживаннями. Значимість осіб, які творять музику дзвонів, зумовила розгляд не лише їхніх функцій і рівня майстерності, а й правові засади діяльності, оплату праці, налагодження побуту, увагу до моральності, якості виконання обов'язків тощо.

Давні звичаї дзвонарського мистецтва поступово фіксувалися, формувалися особливі дзвонарські статuti. Їхні положення не тільки встановлювали використання дзвонів за найважливішими обрядовими діями, святами й особливими випадками, що вимагали виконання дзвоніння (від'їзд і повернення з монастиря єпископа, постриження в монахи тощо), а й сприяли передачі в занотованій формі наступникам музично-виконавського досвіду, зокрема, композиції та техніки гри, основних обов'язків дзвонаря, системі сигналізації на початок благовісту тощо. Зафіксовані письмові й усні традиції биття в дзвони багатьох поколінь дзвонарів розглядають як своєрідні правові основи їхньої діяльності.

Психологічна дія дзвоніння, позитивне сприйняття вірними уставного биття

у дзвони значною мірою залежить від майстерності й авторитету виконавця. Церковна влада завжди опікувалася паламарями, дзвонарями, що стосувалося не тільки їхнього матеріального становища, а й освіти, побуту. Вивчалися питання ставлення парафіян до паламарів і дзвонарів, їх опіки церковною владою. Це сприяло ревному виконанню службових обов'язків і високому авторитету серед парафіян.

Відзначено, що в Україні, позбавленій довгий час власної державності, менше відчувалася регламентація дзвонарства з боку як світської, так і державної влади. Уся справа нагляду чи регламентування, що зводилася до окремих епізодичних заходів, звичайно, не могла серйозно впливати на хід його розвитку, на діяльність значної кількості дзвонарів. Звернуто увагу на потребу розрізнення правових відносин громади й дзвонарів у Галичині, на Закарпатті, Волині, Поділлі (поза юрисдикції Росії) і під її впливом. На підросійських землях України ці відносини одержавлювалися та мали офіційний характер. На інших її теренах – переважали самоврядні відносини, коли громада вирішувала церковні питання, зокрема, пов'язані з дзвонарями.

Діяльність дзвонарів нерідко виходила за межі їх основної функції. Це залежало від освіченості, таланту тощо. В історичних джерелах зазначено, що дзвонарі переписували й розповсюджували церковні книги, передавали в касу кошти за подзвінне, сторожували церкви та дзвіниці тощо. Тобто здібні й освічені дзвонарі посідали особливо важливе місце в діяльності парафії, громади, церковного братства.

За добросовісне виконання обов'язків узвичаїлася низка способів стимулювання праці дзвонарів. Серед форм оплати особливо значимою була грошова, а також виділення харчів, книг, одягу, дров для опалення житла тощо. До того ж, старання ставлення до дзвонів компенсувалося опікою за хворими, перестарілими, допомогою в навчанні дітей, у їхньому працевлаштуванні. Сприяло закріпленню в парафії фахово підготовлених музикантів, які забезпечували мистецьке виконання дзвонів, надання постійного житла.

Усеохоплююча сила музики дзвонів, незабутні враження людей від майстерного творення різноманітних дзвонів зумовлюється багатьма чинниками. Спільним є налаштування на творчість. Її результати дозволяють розглядати дзвонарське мистецтво як складову музичного виконавства, розвиток якого забезпечувало не одне покоління дзвонарів. Майстерне використання набору дзвонів збільшувало можливості відтворення важливої складової богослужіння, а також комунікативного засобу передачі необхідної інформації.

У мистецтві дзвонів поєднуються уставний канон і традиції народної творчості, церковна наступність й індивідуальне обдарування музичної імпровізації. Водночас музичною основою святкових дзвонів є ритмічна варіаційність, характерна для народної творчості. Розуміння дзвонарського мистецтва як фольклорного жанру підтверджується не тільки практикою усної передачі музичних побудов, а й пов'язаною із цим імпровізацією при їхньому

виконанні. Константовано, що основи мистецтва церковних і світських дзвонів подібні до тих, що лежать у підґрунті творчості інших музикантів.

При дзвонінні досвідчені дзвонарі застосовують руки, коліна, талію, педалі, а дії музиканта нагадують своєрідні танцювально-акробатичні трюки. Він видзвонює звуки від найтихішого до найголоснішого. Регулюється не тільки сила звучності, а й завдяки різновиду удару його м'якість чи різкість, що є умовою виконання найрізноманітніших ритмічних мистецьких побудов. Також серед засобів виразності набору дзвонів – звуковисотні співвідношення (поспівки) і фактура. Тобто коли підібрати декілька взаємно узгоджених дзвонів, то можна створювати мелодичні мотиви, гармонічні комбінації, безперервну поліфонію звуків.

Для звучання середньої кількості дзвонів достатньо було одного так званого соліста, який дзвонив, застосовуючи все своє тіло. Коли ж храм мав значно більшу кількість дзвонів, тоді було потрібно щонайменше дві-три особи. Вони вже могли дзвонити в півсотні, а то й більше дзвонів. Це потребувало справжніх знавців своєї справи, багаторічного досвіду й практики. При цьому найдосвідченіший майстер був своєрідним диригентом такого дзвонарського ансамблю (Е. Арро).

При характеристиці складу багатоголосого дзвоніння в усі дзвони, відзначають, що воно включає в себе два або три поліфонічні ряди. Верхній – орнаментальний – утворюється з ритмічного варіювання звуків двох-трьох найлегших дзвонів, середній ряд може бути частіше мелодійним, а третій – остинатні басові педалі. Подібне поєднання породжує дуже багату палітру звукових і поліритмічних звучань. Таке особливе мистецтво багатоголосих дзвонів розвивалося в тісному зв'язку з церковним співом

Дослідники відзначають, що збагачення засобів виразальності призвело до подальшого розвитку сигнально-інформаційної функції дзвіниці як музичного інструмента (Л. Благовещенська) і, відповідно до розширення можливостей різноманітного впливу музики дзвонів на людей.

Зауважено, що розвиток мистецтва дзвонів зумовлювався багатьма чинниками. Воно стимулювалося створенням правового підґрунтя діяльності церковних музик, турботою про них Церкви й парафіян, що сприяло формуванню в Україні дзвонарських династій. Серед них поважне місце займали жінки-дзвонарки. Різні способи розміщення та підвішування дзвонів, балансування, прийоми биття допомагали поширення дзвонарського мистецтва на території України.

Окремо розглянуто аспект освіти, навчання дзвонарському мистецтву. Дотримання уставних приписів церковних дзвонів, опанування цим видом мистецтва й передача досвіду новим поколінням музикантів потребували відповідної професійної підготовки. Вона починалася від спостереження за грою дзвонарів, продовжувалася в спеціальних закладах, монастирях до безперервного самовдосконалення мистецтва володіння дзвонами. Успіху в цьому сприяли відповідні зміст, методи та форми навчання. Важливим стимулом вибору цієї

професії була її престижність і формування традиції передачі досвіду від батька до сина, що призводило до формування дзвонарських династій.

У висновках підкреслено, що освоєнню дзвонарського мистецтва сприяла сформована впродовж століть система виховання. Завдяки цьому традиційна музика дзвонів збагачувалася багатьма поколіннями майстрів-виконавців, які переосмислювали набутий досвід і передавали його виконавцям нових генерацій.

П'ятий розділ «Відображення дзвонів і дзвонінь у народній культурі, літературі та мистецтві» складається з чотирьох підрозділів. У підрозділі 5.1 *«Дзвони та дзвоніння в народній культурі»* розглянуто зразки мистецьких надбань, у яких колективна творчість засвідчила особливо шанобливе ставлення людей до дзвонів і дзвонінь, їхнє возвеличення та віру в магічну дію. Дослідження зафіксованих у різних джерелах численних фактів довели вплив постійного звучання дзвонів на народну свідомість, а також формування своєрідної знакової системи цього мистецтва. У мові народу слова *било, клепало, дзвін, дзвінок, дзвонар, дзвіниця* отримали різні етнокультурні уточнення, стали знаками української культури, у якій поступово усталюється своє бачення та розуміння дзвонарства. Народна мудрість вартісна ще й тим, що оживляє й доповнює скупі й фрагментарну інформацію археологічних і писемних джерел про його специфічні ознаки.

Завдяки пошукам дослідників записано чимало зразків усної народної творчості, де згадується про дзвони й дзвоніння, відзначається найважливіше їхнє призначення – закликати до церкви на богослужіння та молитву. Водночас народна культура не тільки зберегла пам'ять про різні випадки, пов'язані із застосування бил і дзвонів, а й сформувала розуміння функцій дзвонарства. У фольклорі відображено як справжні події, тлумачення яких із часом зазнавало змін, так і узвичаєне ставлення до різних складових дзвонарської культури. Згадки про них у поетичному просторі фольклорних творів нерідко використовувалися для вирішення різних художніх завдань. Дзвони й била, дзвоніння часто уособлювали певні ідеї, образи, поняття. У переказах, деталі яких при переповіданні щоразу набирали нових відтінків, гіперболізувалися можливості та значення дзвонів і дзвонінь; вони часто символізували споконвічні прагнення людей, допомагали їм формувати поетичні образи радості й смутку, віщували радість і нещастя. Із дзвонами й дзвоніннями не раз порівнювали різні події, людські якості й вчинки. Нерідко згадки про ці музичні інструменти та їхнє звучання метафорично асоціювалися з певними подіями, ситуаціями, явищами. У повсякденному спілкуванні люди використовували здебільшого порівняння із дзвонами. Окрім усної народної творчості, мотиви дзвоників трапляються на дерев'яних і гончарних виробах, вишивках, прикрасах. Усе це свідчить про важливе значення дзвонів і дзвонінь у житті українців, зокрема його естетизацію.

Кращому пізнанню історії побутування дзвонів і дзвонінь на теренах українських земель посприяло опрацювання творів письменників. Художню літературу як специфічне джерело кампанології розглянуто в підрозділі 5.2

«Дзвонарське мистецтво в красному письменстві». Поліфункціональність музики дзвонів у житті народу знайшла помітний відгук у творчому спадку українських прозаїків і поетів, де згадано про силу впливу дзвоніння на людей та подано чимало цінної інформації про била, дзвони, дзвінки, їхню музику, виконавців й інші складові дзвонарської культури, визначається їхня роль у церковних обрядах і світському житті тощо. Чутливе й правдиве зображення калатання в била та дзвони, дія їхнього звучання на побутовий уклад й емоційне світовідчуття громади допомогли вивчити взаємовідношення життя людей і музики дзвонів, сприяли усвідомленню їхнього впливу на навколишнє середовище. Врешті це дозволило краще відповісти на питання: «Яке місце займало дзвонарське мистецтво в житті людини, як впливало на її думки й почуття та як задовольнялася потреба в музиці дзвонів?»

Певна річ, іноді важко проникнути в задуми письменників і встановити причини використання ними дзвонарської лексики, образів дзвонів і дзвонів у текстуальних обставинах чи визначити необхідну доказовість наведених фактів стосовно дзвонарської культури. Але використані в описі звукового довкілля минулого образи дзвонів як узвичаєні деталі помагали краще змалювати дійсність. Також згадки про складові дзвонарства служать засобом вирішення інших завдань твору, зокрема покращенню його композиції. Світ творів прозаїків і поетів багатий барвистими образами дзвонів і дзвонів. Вони символізують заклик до боротьби, святість, свободу, сум, прощання, жагу до життя, його безсмертя тощо. Згадка про дзвони й дзвоніння часто виконує роль художніх прийомів, метафор, порівнянь тощо. Водночас у літературній спадщині митців слова знаходимо окремі твори, присвячені спеціальному оспівуванню дзвонів і дзвонів (Б. Грінченко, О. Дучимінська, Б. Лепкий, П. Тичина та ін.). Опрацювання художніх творів стає в нагоді для запозичення українських кампанологічних понять, поширення найудаліших.

Широке побутування дзвонів і дзвонів отримало значне відображення у візуальних видах мистецтва, зокрема малярстві й книжковій графіці. Це показано в підрозділі 5.3 *«Дзвонарство у візуальних видах мистецтва»*. Тут відзначено, що митці звертали увагу на ту чи іншу особливість епохи, складовими яких були дзвони й дзвіниці, поетично передавали їх образи. Однак донедавна малярські полотна, графічні твори, книжкові мініатюри й гравюри, гуцульські кахлі тощо, з яких можна отримати цікаві відомості про складові дзвонарської культури, не опрацьовувалися дотепер із погляду зображення її елементів. Ураховано заклик В. Свенціцької стосовно вивчення української музичної культури минулого під кутом зору різних видів мистецтва. Це уможливило не тільки краще прослідковування призначення дзвонів, розміщення на дзвіницях, їх образи в минулому, а й допомогло глибше усвідомити важливість відображених складових дзвонарства при втіленні задуму майстрів іконографічних творів. Водночас їхні студії посприяли формуванню цілісної картини його розвою, уточненню місця бил, дзвонів і дзвонів у житті людей. Іконографія дзвонарської культури також відобразила любов, смак і потяг людей до церковного мистецтва, серед якого особливо

поважне місце належало дзвіницям. Їхнє зображення разом із підвішеними там дзвонами й билами зайняли почитве місце в неповторному світі творінь майстрів візуальних мистецтв. Вивчення змалюваної на іконах Страшного Суду традиції заклику на богослужіння за допомогою дзвонів дало можливість побачити регіональні особливості їхнього підвішування, способи приведення до звучання, зовнішній вигляд дзвонарів, зокрема відсутність у цей час у них головних уборів, своєрідність верхнього одягу як свідчення певного соціального статусу тощо.

Увага малярів до складових дзвонарства підтверджується творами зарубіжних митців, які не раз документально відтворювали те, що їх дивувало й про що вони хотіли розповісти (Абрагам ван Вестерфельд, де Ля Фліз).

Відзначено, що часто головною ознакою творчого методу живописців було зображення з натури при безпосередньому контакті з об'єктом зодчества й автентичним краєвидом, а мета художньої діяльності – планомірна документальна фіксація храмів і дзвіниць у контексті оригінального пейзажу (Т. Шевченко). Тому розрізняємо образи точно відтворених дзвіниць, дзвонів і художній характер інших занотувань. Тут бачимо типові розміщення сакральних архітектурних об'єктів парафії, монастирів, що нині сприймаються як образ пам'ятки-середовища, як специфічно-архітектурне утворення, значиме місце в якому належало будівлям для дзвонів. Вивчення змалювань дзвіниць дозволило побачити зміну стилів їх архітектури, прослідковувати зведення біля храмів нових будівель для дзвонів. Іконографічні твори підтверджують, що чимало дзвіниць, зведених у добу Гетьманщини, після пожеж чи перебудов втрачали свої характерні ознаки.

При фіксації образів міст і сіл митці намагались у звичайних мотивах знайти красу, і саме в цьому допомагало відображення сторожових веж, високих дзвіниць і ратуш. Вони були однією з вертикальних домінант архітектурного пейзажу. Їх образи стали обов'язковим тогочасним його елементом, були символом могутності й упорядкованості життя, міцності оборони та майстерності будівничих. Використання зображення ратуші з годинниками символізувало панування магдебурзького права, де бій годинникових дзвонів позначав хід часу, свідчив про впорядкованість життя людей. Митці не обмежувалися протокольною фіксацією того чи іншого мотиву, а прагнули своїм пейзажам надати певного психологізму, намагались повернути так, аби їхні роботи хвилювали певними настроями. Вони, мабуть, швидше народжувалися завдяки сприйняттю величних дзвіниць, ратуш, звучання дзвонів. Характерні вежі творили своєрідність архітектурного краєвиду того чи іншого села, міста, їх упізнаваність. Відтворення образів дзвіниць допомагало реалізувати прагнення до урочистості, монументальності, барокової пишності. Друкування книг, естампів, поштових листівок із видами дзвіниць, дзвонів пропагувало досягнення дзвонарства, зміцнювало шанобливе ставлення до нього. Зображення його складових у візуальних видах мистецтва також переконує в глибокому проникненні бил, дзвонів і дзвонінь у всі сфери життя українців.

У підрозділі 5.4 «Відображення дзвонів і дзвонінь в українській композиторській творчості» відзначено, що колористика звукового довкілля українських міст і сіл, домінантою якого були церковні й світські дзвоніння, помітно відгукнулася в музичній творчості. Композитори, сприймаючи дзвін як важливу складову культури й відчуваючи силу характерності його звучання, втілюючи мистецький задум, різними засобами імітували дзвоніння. Це стимулювало винайдення ілюстративних прийомів і засобів музичної виразності, що допомогло внести в композиції яскравий елемент побутової звукової сфери, втілити відтінки того чи іншого настрою.

Занурюючись у міфи народно-поетичного українського мислення та ментальності, висловлюючись у руслі іномовлення, метафор, алегорій, озвучуючи крайні вияви тиші чи емоційних поривів, конфліктний драматизм, спосіб мислення творців музики спонукав їх до комбінування фольклорних елементів, фактурних комбінацій, збагачення своїх творів колористичними елементами, зокрема завдяки використанню звучань ідіофонів чи імітації сузір'їв їхніх ударів. Прикметні ознаки дзвонарського мистецтва, наслідування образів дзвонінь, різними засобами втілювались у широкій амплітуді індивідуальних стилів (музичні мови Б. Лятошинського, Л. Дичко, В. Сильвестрова). Це сприяло оновленню жанрового поля, кращому символіко-метафоричному сприйманню поетичних текстів, унесенню експресивно-символічної інтонації в тембральні комплекси. У загальному розвитку музичної культури останнє стало можливим унаслідок піднесення рівня композиторської та виконавської техніки.

Відзначено, що імітація звучання дзвонів є майже в усіх жанрах українського музичного мистецтва, творах багатьох авторів і здійснювалося це різним складом музикантів чи одним із них. При цьому використовувалась як імітація звучання набору таких інструментів хором (концерт № 25 «Господи, Боже мой, на Тя уповах» А. Веделя), так і оригінальне звучання дзвона (музика М. Вербицького до п'єси «Підгіряни»). Феномен дзвоніння наслідувався й одним інструментом (твір для кларнета В. Кузьміної «Сон дзвонаря»). Відповідно в національному композиторському спадку відшукуються всі види дзвонінь – від імітації стандартних сигналів (образ сполошних ударів у фортепіанному вступі до композиції для хору М. Лисенка «Іван Гус»), биття годинникових дзвонів (кантата Б. Шиптура «На крилах вічності») до вплетення образів вірців віртуозних творінь майстрів дзвонарського мистецтва (копіювання музики дзвонів різної ваги в обробці Г. Концевичем колядки (слова М. Головащенко) «У Києві граді» (переклад для хору А. Авдієвського).

Для українських творців музики дзвоніння стали не просто ілюстрацією чи звуконаслідуванням биття у дзвони як побутового факту. Часто в композиціях відображені «дзвоніння як колорит атмосфери» (Б. Асаф'єв). Звідси ритміка й гармонія дзвонінь, їх інтонації та переливи й перебирання, напливи й гойдання – усі ці образи звучання дзвонів глибоко ввійшли в саму фактуру музичних творів, зокрема ще барокових партесних піснеспівах. Розвій вправності композиторів дозволив імітувати не тільки загальне звучання

дзвонів (М. Леонтович. Літургія св. Іоанна Златоустого), а й виділити в ньому два моменти – ударний момент язика й «відзвук», породжений вібрацією корпусу дзвона, зокрема з наслідуванням «індивідуальностей» цих ідіофонів (симфонія Л. Колодуба «Pro memoria»).

Яскрава особливість тембру звука дзвона привела до вирізнення певного його «амплуа»; за допомогою цієї специфічності чи імітування таких звучань досить часто створювалась атмосфера доби Київської Русі (ораторія Л. Дичко «І нарекоша ім'я Київ»), Великодня (М. Ділецький. «Воскресенський канон»; В. Верховинець. «Великодній дощ»), підкреслювався кульмінаційний момент твору (ораторія В. Камінського «Іду. Накликую. Взиваю»), подавались образи святковості (М. Березовський. «Радуйтеся праведнії», Д. Бортнянський. «Тебе Бога хвалим») чи тривоги (хор С. Людкевича на слова І. Франка «Вічний революціонер») тощо. Часто дзвоніння імітуються композиторами у вершинних моментах, аби виділити таким музичним утіленням велич ідеї твору або початок катарсисного очищення (О. Козаренко. «Страсті Господа нашого Ісуса Христа»). Водночас наслідування дзвонінь служило засобом створення потрібного гучного чи тихого контрасту, надання музичній композиції своєрідної рельєфності (Літургія св. Іоанна Златоустого М. Скорика) характерного звукового тла; вони впроваджуються не тільки в ситуаціях показу радісної атмосфери, коли демонструється розкішне звукове насичення (Г. Китастих. «Великодні дзвони»), а й у моменти наслідування похоронних настроїв (марш Д. Січинського «Vivos voco, mortuos plango»). Імітація дзвонінь – часто не просто зовнішній, зображальний елемент твору, а символ християнства, духовності (композиції В. Степурко). Їхнє відображення засобами музичної виразності допомогло збагаченню барвистої тканини творів, кращій реалізації їхніх художніх завдань, що стало одним із чинників життєвості композицій.

Розгляд дії різних дзвонінь на творчість митців дозволив узагальнено подати засоби музичної виразності, які характерні для імітації функціонального звучання дзвонів. Передусім це акордові й октавні виклади, терцево-кварткові та квінтові співзвуччя, домінантова гармонічна пульсація, варіаційна секвенційність, повторення звука чи короткого мотиву, мажоро-мінорні й темброво-регістрові зіставлення, ритмічні особливості (ізометрика, розмірена речитація на одному звуці, остинатність, синкопованість тощо). Запозичення виразових прийомів дзвонінь проявилось в музичних творах на семантичному, інтонаційному, фактурному й гармонічному рівнях. Різні види семантики дзвонінь стали широковідомими символами, тонкими стильовими алюзіями до різних шарів музичної традиції. Це полегшує сприйняття творів, допомагає слухачеві краще зрозуміти авторську концепцію.

За допомогою колористичних знахідок у сфері звукозображальності й наслідування творці музики майстерно використали імітації різних звучань дзвонів для передачі найтонших нюансів душевного стану людини. При цьому образи дзвонінь виступають важливим художньо-виразовим засобом відтворення багатого емоційного світу особистості, символічного відлуння її

духовних і вольових прагнень. Наслідуючи святкові дзвоніння, їхній блискучий урочисто-величальний колорит, композитори у творах повніше відображають радісні відчуття, веселість. Це вказує на головне – оспівування любові до рідної землі, її природи, людей. На часі подальше детальне вивчення композиторських прийомів стосовно відображення образів різноманітних дзвонів у творах авторів минулого й сьогодення, що принесе нові цікаві результати.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали підстави зробити такі висновки.

1. Джерелознавчий аналіз важливих історичних, культурологічних, музикознавчих, філософських праць засвідчив певні напрацювання в напрямках узагальнення тисячолітнього супроводу життя людей грою на різних музичних інструментах, серед яких поважна роль належить звучанню бил, дзвінків і дзвонів. У Київській Русі особливу значимість ці ідіофони отримали з часу, коли вона разом з ученням Христа прийняла, пристосувала й розвинула дзвонарське мистецтво як важливу складову церковної музики. Спільно з богослужбовими співами, читанням священних книг у храмі, сакральним малярством дзвоніння допомагало творити величне єднання з Богом. Закличне биття у дзвін збирало на церковну Службу, народне віче, сполошне – попереджало про небезпеку, сумні звуки дзвонів сповіщали про смерть; плин часу відзначали й продовжують відзначати годинникові дзвони.

2. Вивчення походження та розповсюдження бил, дзвонів і їхньої музики переконує в значимості цих інструментів у світському й церковному житті, важливому місці у формуванні соборності українського народу, кристалізації української нації. З часу Київської Русі та продовжувачів її традицій – Галицько-Волинського князівства й Литовсько-Руської держави – Церква дбала за будівництво дзвіниць і виготовлення дзвонів. Особливе місце в забезпеченні тяглості розвитку на наших землях дзвонарства та зміцнення його особливостей зайняла доба українського бароко. Братства, козаки та їхня старшина, які усвідомлювали національні перспективи, разом із відливанням важкого озброєння, залучали його майстрів до виготовлення різних за оздобленням і вагою дзвонів, знаходили кошти на це й будували унікальних дзвіниць. Згодом їх архітектура отримала характерний розвій у рідкісному дерев'яному будівництві, зокрема, українців Карпат.

3. Поширення дзвонарства та його складових, їхня багатфункціональність у житті українців підтверджують відображення дзвонів і дзвонів у таких кампанологічних джерелах, як творах народної культури, красному письменстві, візуальних мистецтвах і музиці композиторів. Тут митці різними гранями свого таланту майстерно відтворили шанобливе ставлення до дзвонів і їхньої музики, дзвонарів, дзвіниць, формування столітніх звичаїв викохування дзвонарства, його різноманітного побутування та впливу на всі сфери життя суспільства.

4. Дослідження історії дзвонів і дзвонів в Україні спирається на велику кількість віднайдених і опрацьованих джерел. Це допомогло повнішому вивченню різноманітного побутування дзвона як унікального музичного

інструмента, посприяло формуванню нової галузі національної науки – української кампанології, упорядкуванню її термінологічного апарату. Отримані результати про особливості дзвонів і дзвонінь у різний час і в розмаїтих регіонах України переконують у багатстві проявів складових дзвонарської культури.

5. Структурну модель дзвонарської культури України складають:

- усі види діяльності з відливання дзвонів, виготовлення бил і клепал, будівництва споруд для них, фундування на це коштів;
- зусилля громад і дзвонарів стосовно збереження та розповсюдження дзвонів, збирання їхніх комплектів, охорони споруд для них;
- функціонування дзвонарства в суспільно-побутовій, церковно-сакральній і народно-обрядовій сферах завдяки повсюдному церковному й світському використанню бил і дзвонів;
- підготовку дзвонарів і мистецтво творення ними дзвонарських композицій;
- відображення поліфункціоналізму складових дзвонарської культури в красному письменстві, візуальних видах мистецтва та музиці як своєрідних кампанологічних джерелах.

Отже, дзвонарська культура України – це модель з організованими осередками-парафіями, внутрішнім рухом, власними законами; система, що характеризується своєю природою, функціональними зв'язками, самодостатнім статусом, визначальними рисами й особливостями, соціокультурним призначенням. Дзвоніння володіють неабиякою силою психологічної дії на християн, вплинули на мораль, звичаї українців. Ця гілка мистецтва залишила глибокий слід у їхньому фольклорі, художній літературі, роботах майстрів візуальної творчості й музиці.

Дзвонарська культура України – це яскраве й самобутнє мистецтво, сутність якого визначають такі положення:

- у контексті синергетики дзвонарська культура тлумачиться як структура, що самоорганізується;
- складові дзвонарства постійно перебувають у діалозі культур, у складних механізмах міжетнічних взаємовпливів та міжкультурних діалогів;
- розвитку регіональних відмінностей дзвонарства в Галичині, на Закарпатті, Волині, Поділлі (поза юрисдикцією Росії) сприяли самоврядні відносини, коли громада вирішувала церковні питання, зокрема, пов'язані з дзвонарями;
- точне уставне використання бил і дзвонів у церковних службах не суперечило виникненню місцевих регіональних способів і репертуару дзвонарського мистецтва;
- діяльність освічених, талановитих дзвонарів виходила за межі їх основної функції (переписували й розповсюджували церковні книги, передавали в касу громади, братства кошти за подзвінне, сторожували храм і дзвіницю тощо);

– на українських землях у творчості майстрів сформувалися різні стилі художнього оформлення дзвонів, удосконалювалися способи їхнього відливання та підвішування на дзвіницях як музичних плерерних спорудах; певна річ, що такий різноманітний мистецько ошатний зовнішній вигляд цих ідіофонів не міг не представляти таку ж високу красу й досконалість виконавської творчості дзвонарів, але якими властиво були їхні композиції в княжу добу й ранньомодерний і Новий час, ми поки що не знаємо;

– зводилися унікальні дзвіниці, що виділялися різними стилями художнього оформлення; розширювалися їхні функції.

6. Укупі зі специфічним звучанням дзвоніння його різноманітний музичний аспект забезпечує вибір дзвонарем (з урахуванням особливостей Служб Божих, свята чи події) дзвонів, у які потрібно бити, частоту, звучність і загальну побудову. Завдяки цьому вона має низку ознак музичного твору: композицію, форму (архітектоніку), фактуру (зокрема, поліфонічну), ритм, темп, динаміку. Фахово підготовлений музикант-дзвонар, налаштований на творчість, забезпечував мистецьке виконання дзвонінь, що з надзвичайною силою діяли на людей. При одночасному битті щонайменше двох-трьох осіб у чималу кількість дзвонів храму, найдосвідченіший майстер був своєрідним диригентом такого дзвонарського ансамблю.

7. Історичне, семантичне й функціональне поле дзвона на теренах України обіймає декілька дотичних сфер його побутування – суспільно-побутову, церковно-сакральну й народно-обрядову.

8. Відомості про давні дзвони як самобутні пам'ятки духовної та матеріальної культури систематизовано в спеціальному електронному каталозі (базі даних). Тут уміщено також записи звучання окремих найдавніших пам'яток українського дзвонівідливицького мистецтва.

9. Проведене дослідження не вичерпує поставленої проблеми, адже вивчення такої найяскравішої сторінки українського мистецтва, цікавого спадку минувшини, якими є дзвони й дзвоніння, формує підґрунтя для нових наукових студій, зокрема у сфері української кампанології. Одну з перспектив дослідження вбачаємо в кращому виявленні специфіки функціонування дзвонінь у дотичних сферах їхнього побутування, окресленні паралелей між ними й взаємопроникнень. Це дозволить добре описати характерно організовану дзвонарську функціонально-семантичну систему. Подальшому дослідженню дзвонарської культури України сприятиме віднайдення давніх записів композицій українських дзвонарів, захованих у роки світових воєн багатьох дзвонів, як головного джерела цієї молоді науки. Водночас ще не описані всі давні дзвони, які є на дзвіницях, вежах храмів, ратушах і в музеях, не занотовано їх основні характеристики – звукового спектру. Варто продовжити пошуки картотеки дзвонів ВУАН, альбомів з описом цих пам'яток перемишльським владикою Г. Лакотою, архіву відливицького дзвонів В. Супранівського; підготувати до публікації хроніки монастирів, матеріали дослідників дзвонарства, архіви людвисарів тощо. Цікаві результати принесе віднайдення та систематизація відомостей про виготовлення дзвонів у регіонах

України. Не вивчено ще складний механізм міжетнічних взаємовпливів і міжкультурної взаємодії у сфері застосування цих ідіофонів. Заслужують на увагу окремі студії появи й розвою в Україні годинникових дзвонів, вивчення їх особливостей. На часі написання історії відновлення виготовлення дзвонів у Донецьку, Дніпропетровську, Нововолинську, фіксування секретів їхньої реставрації в Бучачі й інших місцевостях. Ретельних пошуків потребує фіксація можливого супроводу богослужбових співів легким дзвонінням, вивчення взаємодії раннього русько-українського багатоголосся з музикою дзвонів, студії взаємовпливу народної музики, її мелодій і дзвонінь. Особливої уваги потребує докладний аналіз розвитку дзвонарства, збереження його традицій в українському зарубіжжі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Кіндратюк Б. Д. Нариси музичного мистецтва Галицько-Волинського князівства / Б. Кіндратюк ; [ред. і авт. перед. слова Ю. Ясіновський]. – Івано-Франківськ ; Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 144 с. – (Історія укр. музики: Дослідження, вип. 9).

2. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарська культура України : монографія / Б. Кіндратюк ; [наук. ред. Ю. Ясіновський]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 898 с. + CD. – (Історія укр. музики: Дослідження, вип. 19 / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України).

Статті в наукових фахових виданнях України:

3. Кіндратюк Б. Д. Літописні згадки про музичне мистецтво Галицько-Волинської держави / Б. Кіндратюк // Галичина: наук. і культ.-просвіт. краєзн. часоп. – Івано-Франківськ, 1999. – № 3. – С. 162–170.

4. Кіндратюк Б. Д. Літописний Митуса: переосмислення усталеного образу / Б. Кіндратюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2002. – № 8. – С. 147–152.

5. Кіндратюк Б. Д. Усна народна творчість про церковні дзвони й дзвоніння / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2002. – Вип. IV. – С. 104–114.

6. Кіндратюк Б. Літописні джерела до історії дзвонів і дзвонінь у Київській Русі / Богдан Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2003. – Вип. V. – С. 3–11.

7. Кіндратюк Б. Д. Дзвони й дзвоніння на Русі в німецькомовному дослідженні / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2004. – Вип. VI. – С. 12–22.

8. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарське мистецтво України в іконах «Страшного Суду» / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2004. – Вип. VII. – С. 94–99.

9. Кіндратюк Б. Д. Дзвони у «Сводной галицко-русской летописи» Антона Петрушевича / Б. Кіндратюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10. – С. 223–234.

10. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарське мистецтво на гуцульських гончарних виробах ХІХ – початку ХХ століття / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2005. – Вип. VIII. – С. 51–57.

11. Кіндратюк Б. Д. Студії дзвонарського мистецтва Західного Поділля / Б. Кіндратюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України імені Петра Чайковського. – Серія : Мистецтвознавство. – Тернопіль, 2005. – № 2 (14). – С. 69–74.

12. Кіндратюк Б. Д. Дзвони і дзвонарське мистецтво як предмет наукових студій / Б. Кіндратюк // *Musica humana*: зб. ст. кафедри музич. українст. : наук. зб. ЛДМА ім. М. Лисенка. – Львів, 2005. – Вип. 10, чис. 2. – С. 136–155.

13. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарське мистецтво Коломийщини / Б. Кіндратюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 313–321.

14. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвоніння у хорових творах Миколи Леонтовича / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – Вип. XII–XIII. – С. 73–78.

15. Кіндратюк Б. Д. Дослідження дзвонарства в українській еміграції та діаспорі / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009–2010. – Вип. 17–18. – С. 24–31.

16. Кіндратюк Б. Д. Степан Максимюк – піонер історії українського звукозапису та дискографії / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2011. – Вип. 21–22. – С. 253–256.

17. Кіндратюк Б. Д. Реквізовані в Першу світову війну дзвони Перемишльської єпархії як кампанологічні джерела / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2012. – Вип. 24–25. – С. 190–199.

18. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарська культура України / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2012–2013. – Вип. 26–27. – С. 46–52.

19. Кіндратюк Б. Д. Образи дзвонів і дзвонінь у хорових творах українських композиторів / Б. Кіндратюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України імені Петра Чайковського. – Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль, 2014. – № 1. – С. 170–179.

20. Kindratiuk B. D. To the History of Bell-Ringing Kyiv Rus' / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2014. – Вип. 28–29. – Ч. I. – С. 160–166.

21. Кіндратюк Б. Д. Образи дзвону і дзвоніння в творчості Тараса Шевченка // Українська музика. – Львів, 2014. – Чис. 4. – С. 7–16.

Статті в наукових виданнях інших країн:

22. Кіндратюк Б. Д. Літописи про музику в Галицько-Волинській державі / Б. Кіндратюк // Научный Вестник Украинского Исторического Клуба / [отв. ред. В. Идзьо]. – М., 1997. – Т. 1. – кн. 3. – С. 76–77.

23. Кіндратюк Б. Д. Колокольный звон: современные исследования в Украине / Б. Кіндратюк // Колокольный звон как феномен славянской культуры: История и современность / [отв. ред. И. Назина]. – Минск : БПЦ, 2011. – С. 5–18.

24. Кіндратюк Б. Д. Писемні джерела про дзвонарство середньовічної України / Б. Кіндратюк // Spheres of culture: journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies / Maria Curie-Skłodowska University in Lublin Faculty of Humanities Branch of Ukrainian Studies. – Lublin, 2013. – Volume V. – С. 290–298.

25. Кіндратюк Б. Д. Современные campanologические исследования в Украине / Б. Кіндратюк // Православный звон: прошлое, настоящее, будущее / Российская академия музыки им. Гнесиных, Московский колокольный центр. – М. : Колокольный центр, 2014. – С. 45–59.

26. Кіндратюк Б. Д. Музыка колоколов в сельских приходах Прикарпатья / Б. Кіндратюк // Питанні мистецтвазнавства, етнології і фольклористики / [наук. ред. А. Лакотка]; Центр дослідження беларуської культури, мови і літератури НАН Біларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2014. – Вып. 16. – С. 269–275.

27. Kindratiuk B. D. Glocken und Glockentürme in den Werken von Taras Schewtschenko / B. Kindratiuk // Wissenschaftliches Sammelwerk der Ukrainischen Freien Universität / Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 2014. – Т. 19. – С. 240–263.

28. Кіндратюк Б. Д. Материалы к истории колоколов и колокольных звонов в Восточной Европе на страницах «Актів, относящихся к истории Западной России» и «Актів, относящихся к истории Южной и Западной России» / Б. Кіндратюк // Oriens Aliter: časopis pro kulturu a dějiny střední a východní Evropy. – Praha, 2014. – № 1. – С. 21–34.

Інші публікації:

29. Кіндратюк Б. Д. Сакральна музика в Галицько-Волинському князівстві / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : матер. IX міжнар. конф. 11–13 трав. 1999 р. / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії / [редкол. М. Бандрівський, Я. Дашкевич] : у 2 кн. – Кн. 1. – Львів : Логос, 1999. – С. 160–164.

30. Кіндратюк Б. Д. Вивчення особливостей сприйняття сучасними композиторами власних творів як умова глибокої взаємодії з ними / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 1999. – Вип. I. – С. 53 – 57.

31. Кіндратюк Б. Д. Етнорегіональна своєрідність сакрального малярства й церковної музики Галицько-Волинської держави / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2000. – Вип. II. – С. 3–11.

32. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвони Станіславова–Івано-Франківська / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2001. – Вип. III. – С. 170–180.

33. Кіндратюк Б. Д. Етнічні особливості сакрального малярства й церковної музики Галицько-Волинської держави / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : праці X міжнар. наук. конф. (Львів, 16–19 трав. 2000) / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії / [редкол. В. Гаюк, Я. Дашкевич] : у 2 кн. – Кн. II. – Львів : Логос, 2000. – С. 205–211.

34. Кіндратюк Б. Д. Студіювання музичного мистецтва Галицько-Волинської держави як засіб формування національної самосвідомості / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету: педагогіка. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. IV. – С. 69–78.

35. Кіндратюк Б. Д. Музичне мистецтво Галицько-Волинської держави в системі сучасних виховних вартостей / Б. Кіндратюк // Обрії : наук.-педаг. журн. Івано-Франківського ОПОПП. – Івано-Франківськ, 2000. – № 1. – С. 16–19.

36. Кіндратюк Б. Д. Розвиток української церковної музики в Галицько-Волинській державі / Б. Кіндратюк // Християнство в історії України: проблеми, пошуки, дослідження : зб. наук. пр. – Рівне : Тетіс, 2001. – С. 69–76.

37. Кіндратюк Б. Д. Церковне дзвоніння в прозових творах письменників Буковини та Галичини кінця XIX – початку XX ст. / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : праці XI-ї міжнар. наук. конф. (Львів, 16–19 трав. 2001 р.) / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди / [редкол. В. Гаюк, Я. Дашкевич] : у 2 кн. – Кн. II. – Львів : Логос, 2001. – С. 279–285.

38. Кіндратюк Б. Християнство та музична культура Галицько-Волинської держави / Б. Кіндратюк // Філософські обрії : наук.-теорет. часоп. Ін-ту філософії НАН України та Полтавського держ. пед. ун-ту. – Київ ; Полтава, 2001. – Вип. 5. – С. 212–214.

39. Кіндратюк Б. Д. Дзвони і дзвонарське мистецтво в Україні / Б. Кіндратюк // Καλοφωνία : наук. зб. з іст. церковної монодії та гимнографії. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2002. – Чис. 1. – С. 304–312.

40. Кіндратюк Б. Д. «Ця музика продиралась аж до серця» (твори Леся Мартовича як джерело етномузикознавчих студій) / Б. Кіндратюк // Обрії. – Івано-Франківськ, 2002. – № 1. – С. 69–71.

41. Кіндратюк Б. Д. Український паремійний фонд про церковні дзвони та дзвоніння / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : праці XII-ї міжнар. наук. конфер. (Львів, 20–24 трав. 2002 р.) / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди / [редкол. В. Гаюк, Я. Дашкевич] : у 2 кн. – Кн. II. – Львів : Логос, 2002. – С. 217–223.

42. Кіндратюк Б. Д. Галицько-Волинська рецепція сакрального мистецтва / Б. Кіндратюк // Сакральне мистецтво Волині : наук. зб. – Вип. 9 : матер. IX міжнар. наук. конф. (м. Луцьк, 31 жовт. – 1 лист. 2002 р.) / Волин. обл. упр. культури, Волин. краєзн. музей, Музей Волин. ікони. – Луцьк, 2002. – С. 113–115.

43. Кіндратюк Б. Д. Била, клепала й дзвони в християнській традиції Русі-України / Б. Кіндратюк // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 166–174.

44. Кіндратюк Б. Д. Археологічні пам'ятки про музичне мистецтво Галицької Русі / Б. Кіндратюк // Краєзнавець Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 2003. – № 1. – С. 21–22.

45. Кіндратюк Б. Д. Літописи про музику в Галицько-Волинській державі / Б. Кіндратюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині : матер. XII всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права (Ковель, 23–24 жовтня 2003 р.) : у 2 ч. – Ч. 2. – Луцьк : Надстир'я. – С. 168–169.

46. Кіндратюк Б. Д. Церковна музика на сторінках «Вісника Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника» / Б. Кіндратюк // Καλοφώνια. – Львів : Вид-во Укр. Католицького Університету, 2003. – Чис. 3. – С. 262–264.

47. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвони й дзвоніння у православній церкві на Буковині / Б. Кіндратюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 163–164. – С. 157–160.

48. Кіндратюк Б. Д. Било й клепало в монастирському побуті та церковному обряді української Церкви / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : праці XIII міжнар. наук. конф. (Львів, 20–22 трав. 2003 р.) / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / [редкол. В. Гаюк, Я. Дашкевич] : у 2 кн. – Кн. II. – Львів : Логос, 2003. – С. 548–554.

49. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвони й дзвоніння в духовному житті українців / Б. Кіндратюк // Духовність українства : зб. наук. пр. / редкол. Ю. Білодід та ін. – Житомир : Ред-вид. відділ ЖДПУ, 2003. – Вип. 6. – С. 38–40.

50. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвони й дзвоніння околиць Івано-Франківська / Б. Кіндратюк // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилів. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2003. – С. 126–132.

51. Кіндратюк Б. Д. Дзвони й дзвоніння Станиславівської колеґіати / Б. Кіндратюк // Станиславівська колеґіата: Між минулим і майбутнім (до 300-річчя побудови: 1703–2003) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 9–11 верес. 2003, Худож. музей). – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. – С. 57–60.

52. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвони та дзвоніння у громадському побуті й обрядах українців / Б. Кіндратюк // Духовність українства : зб. наук. пр. / ред. кол. Ю. Білодід та ін. – Житомир : Ред-вид. відділ ПІСТ, 2004. – Вип. 7. – С. 53–58.

53. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвоніння як складова звукового довкілля Станиславова – Івано-Франківська / Б. Кіндратюк // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ століття : зб. наук.-теор. ст. / [гол. ред. С. Павлюк] – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – С. 152–155.

54. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарське мистецтво в іконографії Страшного Суду / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : у 3 кн. – Кн. III. – Львів : Логос, 2004. – С. 475–479.

55. Кіндратюк Б. Д. Дзвони і дзвоніння в монастирському побуті: джерела та матеріали / Б. Кіндратюк // Καλοφωνία : наук. зб. з іст. церков. монодії та гимнографії. – Львів : Вид-во Українського Католицького університету, 2004. – Чис. 2. – С. 111–126.

56. Кіндратюк Б. Д. Церковні дзвони й дзвоніння у науковій і музичній спадщині Станіслава Людкевича / Б. Кіндратюк // Записки НТШ. – Т. CCXLVII : Праці музикознавчої комісії / [ред. О. Купчинський, Ю. Ясіновський]. – Львів, 2004. – С. 103–112.

57. Кіндратюк Б. Д. Павло Жолтовський – один із фундаторів української кампанології / Б. Кіндратюк // Волинська ікона : дослідження та реставрація : наук. зб. – Вип. 11 : матер. XI міжнар. наук. конф. (Луцьк, 3–4 лист. 2004 р.) / Управ. культури Волин. облдержадмін., Волин. краєзн. музей, Музей Волин. ікони. – Луцьк, 2004. – С. 40–43.

58. Кіндратюк Б. Д. Музичне мистецтво Галицько-Волинського князівства / Б. Кіндратюк // Старий Луцьк: наук.-інфор. зб. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2005. – Вип. II. – С. 66–71.

59. Кіндратюк Б. Д. Било і клепало в монастирському побуті та церковному богослуженні / Б. Кіндратюк // Старий Луцьк : наук.-інфор. зб. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2005. – Вип. II. – С. 72–76.

60. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарське мистецтво Руси-України / Б. Кіндратюк // Україна соборна : зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України. – Вип. 2 : у 3 ч. – Ч. II : Соціокультурні, етнокультурні та демографічні проблеми формування української нації. – К., 2005. – С. 141–151.

61. Кіндратюк Б. Д. Фольклорне побутування дзвонів / Б. Кіндратюк // Кобзарство в контексті становлення української професійної музичної культури : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14 жовт. 2005 р.). – К., 2005. – С. 96–101.

62. Кіндратюк Б. Д. Музейні колекції – джерела вивчення історії дзвонів / Б. Кіндратюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції

«Музеї, колекції, люди: традиції і перспективи розвитку музейної справи. Вітчизняний і зарубіжний досвід». У рамках святкув. 25-річчя Івано-Франківського худож. музею 10–11 листопада 2005 р. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2005. – С. 57–60.

63. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарство в Україні за радянської доби / Б. Кіндратюк // Релігія і церква в історії України : зб. матер. Міжнар. наук. конф. – Полтава : АСМІ, 2006. – С. 189–199.

64. Кіндратюк Б. Д. Українська церковна музика на сторінках університетського вісника «Мистецтвознавство» / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : наук. щоріч. : у 2 кн. / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди / [ред. кол. З. Білик, Я. Дашкевич]. – Львів : Логос, 2006. – Кн. II. – С. 574–682.

65. Кіндратюк Б. Д. Твори християнської спадщини в зібраннях Чернівецького художнього музею / Б. Кіндратюк // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору) : матер. Міжнар. наук. конф. – Івано-Франківськ ; Галич, 2006. – С. 192–196.

66. Кіндратюк Б. Д. Семантико-етимологічні питання термінологічного словника дзвонознавства / Б. Кіндратюк // Семантика мови і тексту : матер. IX Міжнар. конф. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 86–89.

67. Кіндратюк Б. Д. Дзвони і дзвоніння в церковному богослуженні / Б. Кіндратюк // Καλοφωνία. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2006. – Число 3. – С. 52–61.

68. Кіндратюк Б. Д. Дзвони Коломийщини / Б. Кіндратюк // Краєзнавець Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 2006. – № 8. – С. 28–31.

69. Кіндратюк Б. Д. Джерела дзвонарства Поділля / Б. Кіндратюк // Матеріали XII Подільської іст.-краєзн. конф. (22–23 листопада 2007 р.) / [ред. кол. О. Завальнюк, В. Войтенко] : у 2 т. – Т. 2 – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – С. 98–111.

70. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарство Поділля і Микола Леонтович / Б. Кіндратюк // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Педагогіка. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2007. – Вип. XIV. – С. 111–114.

71. Кіндратюк Б. Д. Дзвони / Б. Кіндратюк // Енциклопедія Коломийщини. – Зшиток 5, літера Д : довідкове вид. / [ред. М. Васильчук, М. Савчук]. – Коломия : Вік, 2007. – С. 54–57.

72. Кіндратюк Б. Д. Дзвони в церковному обряді Галицько-Волинської держави / Б. Кіндратюк // Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Я. Ісаєвич]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 119–210.

73. Кіндратюк Б. Д. Дзвони і дзвоніння в церковному богослуженні / Б. Кіндратюк // Науковий вісник Івано-Франківської теологічної академії «Добрий пастир». – Івано-Франківськ : Вид-во Івано-Франківської теологічної академії, 2007. – Вип. 1. – С. 238–248.

74. Кіндратюк Б. Д. Дослідження дзвонарства України / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу : матер. I Міжнар. наук.-практ., іст.-краєзн. конф. (26 серпня 2006 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк : Твердиня, 2007. – Вип. 1. – С. 3–10.

75. Кіндратюк Б. Д. Музейні колекції – джерела вивчення історії дзвонів [передрук] / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу : матер. I Міжнар. наук.-практ., іст.-краєзн. конф. (26 серпня 2006 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк : Твердиня, 2007. – Вип. 1. – С. 11–13.

76. Кіндратюк Б. Д. Українське дзвонарство у довідниках: на шляху до істини / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу: матер. I Міжнар. наук.-практ., іст.-краєзн. конф. (26 серпня 2006 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк : Твердиня, 2007. – Вип. 1. – С. 28–33.

77. Кіндратюк Б. Д. Підготовка майбутніх педагогів до використання дзвонарства в роботі з дошкільниками / Б. Кіндратюк // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIX–XX. – С. 62–67.

78. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарство Коломийщини / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу: матер. II Міжнар. наук.-практ., іст.-краєзн. конф. (23 серпня 2008 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк : Твердиня, 2008. – Вип. 2. – С. 45–50.

79. Кіндратюк Б. Д. Нові джерела до побутування дзвонів і дзвонінь у монастирях / Б. Кіндратюк // Держава і церква в Україні за радянської доби : зб. наук. ст. за матер. II Всеукр. наук. конф. (18–19 жовтня 2007 року). – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 290–294.

80. Кіндратюк Б. Д. Регіональні традиції використання дзвінків в українському богослуженні / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : наук. щоріч. : у 2 кн. / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди / [редкол. З. Білик, Я. Дашкевич]. – Львів : Логос, 2008. – Кн. II. – С. 514–521.

81. Кіндратюк Б. Д. Дзвін «Кирило» / Б. Кіндратюк // Енциклопедія Львова / [ред. А. Козицький]. – Львів : Літопис, 2008. – Т. 2 : Д–Й. – С. 52–53.

82. Кіндратюк Б. Д. Дзвін собору св. Юра / Б. Кіндратюк // Енциклопедія Львова / [ред. А. Козицький]. – Львів : Літопис, 2008. – Т. 2 : Д–Й. – С. 53.

83. Кіндратюк Б. Д. Дзвони / Б. Кіндратюк // Енциклопедія Львова / [ред. А. Козицький]. – Львів : Літопис, 2008. – Т. 2 : Д–Й. – С. 56–63.

84. Кіндратюк Б. Д. Дзвони Крилоської церкви Успіння Пресвятої Богородиці / Б. Кіндратюк // Краєзнавець Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 2008. – № 11, січ.–черв. – С. 28–30.

85. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарське мистецтво середньовічної України / Б. Кіндратюк // Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Я. Ісаєвич]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – Вип. 2. – С. 225–245.

86. Кіндратюк Б. Д. До історії дзвонів Львова / Б. Кіндратюк // Наукові зошити історичного факультету / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 9. – С. 41–56.

87. Кіндратюк Б. Д. Музичне мистецтво Волині в XIV – початку XV ст. / Б. Кіндратюк // З'їзд європейських монархів у Луцьку в 1429 році. – Луцьк, 2009. – Вип. 2. – С. 66–70.

88. Кіндратюк Б. Д. Прикарпатський центр дослідження дзвонарства / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні: наук. щоріч. : у 2 кн. – Кн. II / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди. – Львів : Логос, 2009. – С. 492–498.

89. Кіндратюк Б. Д. Дзвони давнього Львова / Б. Кіндратюк // Записки НТШ. – Т. ССCLVIII: Праці Музикознавчої комісії / [ред. О. Купчинський, Ю. Ясіновський]. – Львів, 2009. – С. 534–540.

90. Кіндратюк Б. Д. Рец. на ст.: Боньковська С. Дзвін // Словник українського сакрального мистецтва / за наук. редак. чл.-кор. Академії мистецтв України Михайла Станкевича / Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2006. – С. 80–82; Боньковська С. Дзвінок, дзвіночок, сигнатурка // Словник українського сакрального мистецтва. – С. 83 / Б. Кіндратюк // Записки НТШ. – Т. ССCLVIII: Праці музикознавчої комісії / [ред. О. Купчинський, Ю. Ясіновський]. – Львів, 2009. – С. 554–557.

91. Кіндратюк Б. Д. Рец. на ст.: Працюк Б. Дзвін // Українська музична енциклопедія / НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського / редкол. тому: А. Калениченко, А. Муха (співголови), І. Сікорська, Н. Костюк (наук. редактори), О. Кушнірук (відп. секрет.) Т. 1 : А–Д.– К., 2006.– С. 606–607; Хай М. Дзвони, дзвіночки народні // Українська музична енциклопедія. – С. 608; Хай М. Біло // Українська музична енциклопедія. – С. 192 / Б. Кіндратюк // Записки НТШ. – Т. ССCLVIII: Праці музикознавчої комісії / [ред. О. Купчинський, Ю. Ясіновський]. – Львів, 2009. – С. 557–562.

92. Кіндратюк Б. Д. Рец. на кн.: Чушенко І.-А. Феноменологія дзвону. – Львів : Край, 2008. – 271 с. / Б. Кіндратюк // Записки НТШ. – Т. ССCLVIII : Праці музикознавчої комісії / [ред. О. Купчинський, Ю. Ясіновський]. – Львів, 2009. – С. 573–576.

93. Кіндратюк Б. Д. Дзвони церковні Станиславова – Івано-Франківська / Б. Кіндратюк // Івано-Франківськ. енциклопед. словник / [авт.-упоряд.: Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – С. 147–149.

94. Кіндратюк Б. Д. Кампанологічні студії в Україні / Б. Кіндратюк // Історія релігій в Україні : наук. щоріч. : у 2 кн. / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділення

релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. Сковороди / [упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич]. – Кн. II. – Львів : Логос, 2010. – С. 680–691.

95. Кіндратюк Б. Д. Сучасні кампанологічні студії в Україні / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу : матер. III Міжнар. наук.-прак., іст.-краєзн. конф. (21 серп. 2011 р., Луцьк, замок Любарта): наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк, 2012. – Вип. 3. – С. 6–19.

96. Кіндратюк Б. Д. Матеріали до історії дзвонів і дзвонінь в Україні на сторінках джерельних видань / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу : матер. III Міжнар. наук.-прак., іст.-краєзн. конф. (21 серп. 2011 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк, 2012. – Вип. 3. – С. 20–27.

97. Кіндратюк Б. Д. Рец. на кн.: Колокольный звон как феномен славянской культуры: История и современность. – Минск : БПЦ, 2011. – 254 с. / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу : матер. III Міжнар. наук.-прак., іст.-краєзн. конф. (21 серп. 2011 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк, 2012. – Вип. 3. – С. 94–97.

98. Кіндратюк Б. Д. Рец. на кн.: Рожко В. Дзвони Божих храмів історичної Волині Х–XX ст.: іст.-краєзн. нарис. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 220 с. / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу : матер. III Міжнар. наук.-прак., іст.-краєзн. конф. (21 серп. 2011 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [упор. Г. Марчук]. – Луцьк, 2012. – Вип. 3. – С. 98–101.

99. Кіндратюк Б. Д. Дзвонарська культура України / Б. Кіндратюк // Українська музична культура на сучасному етапі: трансформація традиційних і академічних форм : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 24–25 квітня 2013 р., м. Івано-Франківськ) / [ред.-упор. В. Дутчак]. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. – С. 24–29.

100. Кіндратюк Б. Д. Юрій Ясіновський – один із фундаторів української кампанології / Б. Кіндратюк // Laudatio : Ювілейна збірка наукових статей на пошану професора Юрія Ясіновського / [упоряд. У. Граб, О. Козаренко, Н. Сиротинська]. – Львів : Видавець Тетюк Т. В., 2014. – С. 78–85.

101. Кіндратюк Б. Д. Особливості дзвонарства сіл Березови Косівського району Івано-Франківської області / Б. Кіндратюк // Дзвони в історії і культурі народів світу : матер. IV Міжнар. наук.-прак., іст.-краєзн. конф. (22 серп. 2014 р., Луцьк, замок Любарта) : наук. зб. / [уклад. Г. Марчук]. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2014. – Вип. 4. – С. 67–72.

102. Кіндратюк Б. Д. Особливості побутування дзвонарства на Косівщині / Б. Кіндратюк // Народна творчість та етнологія. – К., 2014. – № 3. – С. 40–50.

АНОТАЦІЯ

Кіндратюк Б. Дзвонарська культура України : монографія / Богдан Кіндратюк ; [наук. ред. Ю. Ясіновський]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 898 с. + CD. – (Історія

української музики: Дослідження, вип. 19 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).

Дисертація (у вигляді монографії) на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Київ, 2015. – 898 с. + CD.

У дисертації вперше здійснено системне дослідження дзвонарської культури України як соціокультурного феномена. Міждисциплінарне вивчення звершено на основі залучення широкого кола історіографічних джерел, що визначило створення фактично нового напрямку сучасної української гуманітаристики – кампанології. За авторським визначенням дзвонарська культура України охоплює відливання дзвонів і будівництво споруд для них, церковну й світську функцію, підготовку дзвонарів, створення ними музичних дзвонарських композицій, а також розповсюдження дзвонарства в суспільно-побутовій, церковно-сакральній і народно-обрядовій сферах. Розглянуто процеси формування та розвитку протягом століть дзвонів і дзвонарського мистецтва на українських теренах. У контексті аналізу даної проблематики, пропонуються наукові уявлення про дзвонарство України, розробляються окремі, особливо значущі питання, а також їхнє своєрідне відображення в різноманітних видах мистецтва: у красному письменстві, архітектурі, живописі, музиці.

Запропонований напрямок наукового пошуку здійснюється в річищі світового й українського кампанологічного джерелознавства, що складає надійне теоретичне підґрунтя для глибокого й усебічного дослідження вітчизняного дзвонарства, головних функцій дзвонів і дзвонінь, способів гри на цих ідіофонах, мистецтва створення дзвонарями музичних композицій, періодизації історичного розвитку, виявлення національних ознак, регіональних особливостей, а також упорядкування наукової термінології.

Осміслено нові погляди на історію появи дзвонів і розвитку дзвонарського мистецтва в Україні, розглянуто факти, що підтверджують побутування тут бил, бубенців, дзвінків в дохристиянський і ранньохристиянський періоди й у барокову добу, коли у формах і декорі інструментів визначається формування національних рис.

Охарактеризовано уставні засади дзвоніння, функціонування різних способів биття в била, клепала й дзвони у церковному обряді, поширеність музики цих ідіофонів у міському та сільському побуті. В історичному дискурсі відображено процес побудови архітектурних споруд для бил і дзвонів, визначено функції дзвіниць, способи підвішування дзвонів і дзвоніння, а також умови збереження цих музичних інструментів, їхні реквізиції.

Приділено увагу життю й діяльності дзвонарів, їхньому професійному вишколу, моральності, турботі громад про церковних музик. Це забезпечувало розвиток мистецтва гри на билах і дзвонах, його позитивне сприйняття.

Доведено, що дзвони та їхня музика є важливою складовою української культури, своєрідним феноменом, що поєднує особливий сакральний смисл,

який знайшов широке відлуння в народній культурі, творчості прозаїків, поетів, у візуальних мистецтвах, музичній творчості – композиторській і виконавській.

Ключові слова: дзвін, ідіофон, дзвіниця, дзвонар, дзвоніння, дзвонарська культура, кампанологічне джерелознавство, народна культура, суміжні мистецтва.

АННОТАЦІЯ

Киндратюк Б. Д. Звонарская культура Украины : монография / Богдан Киндратюк ; [науч. ред. Ю. Ясиновский]. – Ивано-Франковск : Изд-во Прикарпат. нац. ун-та им. В. Стефаника, 2012. – 898 с. + CD. – (История украинской музыки: Исследования, вып. 19 / Ин-т украиноведения им. И. Крип'якевича НАН Украины).

Диссертация (в виде монографии) на соискание ученой степени доктора искусствоведения по специальности 26.00.01 – теория и история культуры. – Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Ф. Рыльского НАН Украины. – Киев, 2015. – 898 с. + CD.

В диссертации впервые осуществлено системное исследование звонарской культуры в Украине как социокультурного феномена. Междисциплинарное изучение проведено с привлечением широкого круга историографических материалов и источников, что обусловило создание фактически нового направления в современной украинской гуманитаристике – кампанологии. По авторскому определению, звонарская культура как целостная и самоорганизующаяся система охватывает различные виды деятельности по изготовлению бил, литью колоколов, строительству сооружений для них; подготовку звонарей как мастеров-исполнителей созданных ими особых форм колокольных композиций; усилия Церкви и прихожан по сохранению колоколов, формированию их комплектов; распространение колокольного искусства в общественно-бытовой, церковно-сакральной и народно-обрядовой сферах; отражение составляющих звонарства в народной культуре, художественной литературе, визуальных искусствах и музыке.

Предложенное направление научного поиска осуществляется в русле мирового и украинского кампанологического источниковедения, что составляет надежное теоретическое основание для всестороннего исследования колокольных звонов, их функций, приёмов игры, периодизации исторического развития, выявления национальных и региональных особенностей, а также упорядочения научной терминологии.

Глубоко и всесторонне исследована источниковедческая база и её методологическое значение для теоретического осмысления звонарской культуры. Описано развитие предложенного автором такого ответвления органологии как украинское кампанологическое источниковедение и значение этого теоретического основания для глубокого изучения колокольного искусства, формирования эмпирической базы исследования использования колокольных звонов. В становлении кампанологического источниковедения выделен ряд этапов.

Осмыслены процессы появления колоколов, развитие их музыкального феномена в Украине и её исторических предшественников. Рассмотрено использование бил, бубенцов и колокольчиков в дохристианской Украине; подчеркнуто, что со времен Киевской Руси и продолжателей её традиций – Галицко-Волынского княжества и Литовско-Русского государства – Церковь заботилась об изготовлении колоколов, строительстве колоколен, подготовке соответствующих кадров. Особое место в укреплении национальной специфики звонарской культуры занял период украинского барокко. Церковь, братства, казаки и их предводители вместе с литьём тяжелого оружия привлекали мастеров к изготовлению колоколов, а также сооружению колоколен. Со временем их архитектура получила интенсивное развитие как в искусстве деревянного строительства, так и каменного, кирпичного.

Охарактеризованы канонические основы церковных звонов, использование ударов в разные била, колокола перед Службой Божьей, а также для акцентирования важных фрагментов богослужений. Звоны занимают заметное место в синтезе храмовых искусств. Доказано повсеместное применение разными конфессиями бубенцов, звонков.

Распространение культуры колокольных звонов убеждает в их значимости в церковной и светской жизни. Музыка колоколов, которая владеет необычайной силой психологического воздействия, повлияла на мораль, обычаи украинцев; оставила глубокий след в их фольклоре.

В историческом дискурсе отображен процесс строительства архитектурных сооружений для бил и колоколов, способы подвешивания этих идиофонов и приёмы игры. Определены функции колоколен. Проанализированы условия сохранения колоколов, дано их описание как памятников искусства и отображено уничтожение в ходе военных реквизиций.

Обращено внимание на жизнь и деятельность звонарей, их обучение, нравственный чин, что способствовало развитию искусства колокольных звонов. Подчеркнуто значение визитаций приходов в деле улучшения присмотра за колоколами, увеличения их количества, повышения уровня мастерства звонарей.

В результате исследования установлено, что колокола и колокольные звоны являются ярким и самобытным художественным творчеством, что предопределяет следующие положения: в контексте синергетики звонарская культура понимается как самоорганизующаяся структура; строго уставное использование бил и колоколов в церковных службах не противоречило возникновению местных региональных способов и репертуара колокольного искусства; техника построения колокольных звонов и колоколен также имеет яркие и самобытные школы, наделенные различными стилями художественного оформления колоколов и сооружений для них; феномен колокольного искусства нашел яркое отражение в народной культуре, творчестве прозаиков и поэтов, мастеров визуальных искусств; впервые систематизированы произведения украинских композиторов, в которых воспроизведена широкая амплитуда искусства колокольного звона.

Построена научная концепция возникновения и развития колокольного искусства Украины как яркой и самобытной отрасли художественной культуры её народа. Доказано, что звонарство как системное многогранное образование, является важным компонентом национальной художественной культуры и её подсистемы – музыкальной культуры.

Ключевые слова: колокол, идиофон, колоколья, звонарь, звон, звонарская культура, кампанологическое источниковедение, народная культура, смежные искусства.

SUMMARY

Kindratiuk B. Culture of Bell-Ringing in Ukraine: monograph / Bohdan Kindratiuk; [scientific editor Yu. Yasinovs'kyi]. – Ivano-Frankivs'k : Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University Publishing House, 2012. – 898 p.+ CD. – (The History of Ukrainian Music: Researches, Issue 19 / Ivan Krypiakevych Ukrainian Studies Institute at the NAS of Ukraine)

Thesis (as a monograph) for a Scholarly Degree of Doctor in Art Criticism: Specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture. – Maksym Ryl'skyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology at the NAS of Ukraine. – Kyiv, 2015. – 898 p.+ CD.

For the first time the thesis conducts a systematic investigation of the Ukrainian bell-ringing culture as a social and cultural phenomenon. The multidisciplinary studies are pursued on the basis of involving a wide circle of historiographical sources, which in fact determined the creation of a new direction in the Ukrainian contemporary cultural studies – campanology. According to the author's definition, the bell-ringing culture in Ukraine encompasses molding bells and building structures for them, their churchly and secular functions, training bell ringers, their creating musical bell-ringing compositions as well as bell-ringing dissemination in social-household, ecclesiastical-sacral and folk-ritual spheres. There are reconsidered processes of formation and development of bells and bell-ringing art on Ukrainian territories during centuries. Within the context of analyzing these problems there are suggestions of scientific conceptions on the bell-ringing in Ukraine, there are developed separate, particularly significant questions as well as their peculiar reflection in various kinds of art: in belles lettres, architecture, painting, music.

The proposed direction of the scientific search is conducted through the channel of the world and Ukrainian campanological source studies, that establishes a secure theoretical foundation for profound and comprehensive researches into the national bell-ringing, for principal functions of bells and bell-ringing, for modes of playing these idiophones, for the art of musical compositions creation by bell ringers, for periodization of historical development, for revelation of national features, regional peculiarities as well as for arranging scientific terminology.

There are comprehended new opinions on history of appearance of bells and development of the bell-ringing art in Ukraine, there are considered facts, which prove the existence of clappers, sleigh bells and glockenspiels in pre-Christian and the

early Christian periods as well as in the Baroque era here, when in the form and decoration of the instruments there arise national features.

There are characterized bell-ringing statutory principles, functioning of different manners of striking on clappers, mandrels and bells at a church service, the music prevalence of these idiophones in urban and rural households. In the historical discourse the process of building architectural structures for clappers and bells is reflected, there are defined functions of bell towers, modes to hang bells and to ring bells, as well as conditions for preserving these musical instruments, their requisitions.

The attention is given to life and activities of bell ringers, their professional training, morality, communities' care of churchly musicians. It secured the development of art of playing clappers and bells, its positive perception.

Bells and their music are proved to be an important constituent of Ukrainian culture, a peculiar phenomenon, which combines a special sacral sense, that found a vast echo in folk culture, creations of prosaists, poets, in visual artists, musical creations – composerly and performing ones.

Key words: bell, idiophone, bell tower, bell ringer, bell-ringing, bell-ringing culture, campanological source studies, folk culture, related arts.